

## A magyar $\alpha$ -hangok történetéhez.

A finnugor vocalismus tudományos kutatásának alig másfél évtizedes története van. BUDENZ JÓZSEF 1881-ben a MUSz. elé írt előszavában még ezt írja: «... híjával vagyunk minden módnak, hogy az eredeti vocalisokat szorosabban meghatározzuk, kivéve azt, hogy a mélyhangúak (*a, i, o, u*) vagy a magashangúak (*e, i, ö, ü*) osztályába tartoztak-e». Igéri, hogy az ugor nyelvek hangalaki jelleméről való nézeteit külön dolgozatban fogja kifejteni. Néhány évvel utóbb azonban már az ugor (o: finnugor) nyelvek összehasonlító alaktanának kidolgozásába fog; az ígért összehasonlító hangtan sohasem készült el. BUDENZ kétségkívül újra meg újra meggyőződött arról, hogy a finnugor és a magyar nyelvtudomány akkori állásánál a finnugor vocalismus történetének megírása szinte legyőzhetetlen nehézségekbe ütközött.

Voltaképpen az első, tudományos szempontból is számbavehető értekezés, a mely az ősmagyar vocalismus fejlődésével foglalkozik, MUNKÁCSI BERNÁTNAK «A magyar magánhangzók történetéhez» című tanulmánya, mely a NyK. XXV. kötetében jelent meg. Gazdag értékes megfigyelésekben, gondolatkeltő megjegyzésekben; csak azt sajnálhatjuk, hogy MUNKÁCSI, véleményem szerint helytelen módszertani elvből indulva ki, szántsándékkal csak az urali ugor (vogul, osztják) nyelvekre szorítkozott, s így önként megfosztotta magát azoktól a nem megvetendő tunulságoktól, a melyeket a magyar vocalismus történetelőtti fejlődésének vizsgálatában a távolabb álló rokon nyelvek (mordvin, finn, lapp) nyújthattak volna.

1896-ban, MUNKÁCSI tanulmánya után egy esztendővel jelent meg a SUS. Aik. XIV. kötetében SETÄLÄ EMIL korszakalkotó értekezése: «Über quantitäswechsel im finnisch-ugrischen», a

mely a mássalhangzókra és a magánhangzókra egyaránt kiterjedő finnugor fokváltakozás felvételével a hangtörténeti kutatásoknak új, termékenyebb korszakát nyitotta meg.

A mi a szorosabban vett magyar hangtörténetet illeti, ebben az értekezésében utalt SETÄLÄ először arra, hogy a *kéz* ~ *kezet*, *négy* ~ *negyed*, *ház* ~ *haza*, *álm* ~ *alszik*-féle esetek, a midőn t. i. egyazon paradigmán belül hosszú és rövid magánhangzók váltakoznak egymással, nem újabb fejlődés («hangzó-nyújtás», «hangzó-rövidítés») eredményének, hanem a finnugor alapnyelvben megvolt hangzéváltás (ablaut) maradványának tekintendők. E feltevés fontosságára már SIMONYI ZSIGMOND utalt abban a rövid ismertetésében, a melyet SETÄLÄ tanulmányáról a Nyr. XXIX. kötetében közzé tett, megjegyezvén, hogy: «az erős és gyöngye fok felvétele valószínűleg meg fogja könnyíteni a finnugor nyelvek magánhangzókbeli nagy változatosságának a magyarázatát».

Igaz, hogy már kilencz esztendő múlt el azóta, hogy SIMONYI e szavakat leírta, s azóta se jelent meg értekezés, a mely a SETÄLÄ-féle gondolatot, hacsak részleteiben is, tovább fejtette volna; de ha másrészt meggondoljuk, hogy a fokváltakozás elmélete a mássalhangzók körében milyen termékenynek bizonyult (vö. SETÄLÄ, SZINNYEI, WICHMANN, OJANSUU, ÄIMÄ idevágó értekezéseit), semmi okunk sincs arra, hogy a hangzéváltakozás elméletétől is, a mely amannak ikertestvére, ugyanilyen gazdag eredményeket ne várjunk.

SETÄLÄ föltevéséből és eredményeiből kiindulva, jelen dolgozatom egy részletkérdéssel, a magyar *a*-hangok történetével foglalkozik, szerény adalékképpen a finnugor nyelvek egyetemes hangtörténetéhez. Nem áltatom magamat azzal a hiú reménnyel, hogy megállapításaim egytől-egyig helyesek, s hogy minden föltevésem meg fogja állani helyét; magam is érzem, hogy nem egy részletet még köd borít, a melyet csak a későbbi kutatás fog — ha ugyan — eloszlatni. De hisz a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a tudományok történetében nem egyes igazságok felderítése, hanem termékeny föltevések, a melyek utóbb gyakran helyteleneknek bizonyultak, jelzik a fejlődés állomásait.

A mai köznyelvben a hangsúlyos *á* részint *a*-val, részint *o*-val, részint mindkettővel váltakozik; e mellett az *a* néhány esetben *o*-val váltakozik. A számbaveendő hangviszonyok tehát a következők:

1. *á* ~ *a*.
2. *á* ~ *o*.
3. *á* ~ *a* ~ *o*.
4. *a* ~ *o*.

Ha az idetartozó eseteket összeállítjuk, első pillanatra szembetűnő, hogy míg a palatalis magánhangzóknál az *é* ~ *ē* (*vér* ~ *vērēs*, *négy* ~ *nēgyed*, *él* ~ *eleven*), de különösen az *ē* ~ *e* hangviszonynak (*tél* ~ *telet*, *kéz* ~ *kezet*, *fél* ~ *felet*, *hét* ~ *hetet*) a mai nyelvben is számos képviselője van, addig a velaris hangzók körében az analógiás kiegyenlítődés sokkal nagyobb mértékben megtörtént, s az eredeti *á* ~ *a*, *á* ~ *o* stb. hangzóváltás nyomát ma már alig néhány elszigetelt eset őrzi.

A) Az *á* ~ *a* váltakozás esetei. Névszók: *a*) *nyár*, *nyárnak*, *nyárban* stb., *nyáron*, *nyári* ~ *nyarat*, *nyarak*, *nyaram*, *nyarad* stb., *nyaral*, *nyaranta*. E mellett a nép nyelvében hallható az analógiás *nyárt*, *nyárat*, *nyárok*, *nyárom*, *nyára*, *nyáral* is, sőt *nyáratszaka* már 1652-ben, *nyáral* PPB.-ban, vö. TMNy. 297. Ezenkívül egy török jövevényszó (*sár* < tör. \**šar*) is átlépett újabban, legalább részben, az úgyn. hangzórövidítő névszók csoportjába: *sarat*, *sara* ~ de mindmáig hosszú hangzóval: *sároz*, *sáros*. Valószínűleg újabb analógiás alakulással *van* dolgunk a *hány* esetében is, a melynek ragos vagy képzős alakjai a népnyelvben itt-ott (pl. Váczott, NyF. X. 17, 29.) rövid hangzóval valók: *hanyat*, *hanyadik* (ez utóbbi alakra már a NySz.-ban is van egy példa, igaz, hogy csak 1749-ből); *b*) *három*, *hármat* stb., a ragos alakokban állandó hosszú hangzóval, de: *harmad*, *harmincz*; *c*) alakpár, a mely valószínűleg hajdan megvolt hangzóváltás nyomát őrzi: *lágý* ~ *langyos*.

Igék: *a*) *ádsz* Debreczen, Nyr. IX. 161; *ágyy*, *ádd*, [aad JordC. 398; *aagy* ÉrdyC. 185; *ádd* Zvon., *aagy* Pesti; *ágyy* Kún-Majsa, Nyr. VIII. 470]; *ád* (a mai köznyelvben *ad* is) ~ *adok* [de: *aadok* KulcsC. 285], *adunk* [de: *ádunk* Czeglédi, NySz.], *adni*; *hágysz* [haacz ThewrC. 204; *hác* Czeglédi, NySz.; *háccz* Debreczen, Nyr. IX. 161]; *hágýj* [haag ÉrdyC. 23, de ugyanazon

a lapon *hagj* is]; *hádd* [*haad* SándorC. 24]; *hágy* (a mai köznyelvben *hagy* is)  $\sim$  *hagyok*, *hagyunk* stb. Eredetileg az ide tartozó igék magánhangzója valószínűleg csak a nyílt szótagban volt rövid, TMNy. 243; b) *vágok*, *vág* stb.  $\sim$  *vagdal*, *vagdos*; *hágok*, *hág*  $\sim$  *hagdos* TMNy. 243; c) alakpárok: *fagy* (? *faagy* NémGl. 336)  $\sim$  *fáz* (a *gy*  $\sim$  *z* hangviszonyra vö. SETÄLÄ, NyK. XXVI. 424).

A mai köznyelvben tehát, ha nem is nagyszámú, de kétségtelen esetekben hosszú illabialis *á* váltakozik rövid labialis *a*-val, tehát:  $\bar{a} \sim \acute{a}$ .

A nyelvjárások közül a mi szempontunkból különösen egy érdekelhet bennünket közelebről, az ú. n. palócz vagy palóczos nyelvjárások csoportja. E nyelvterületen ugyanis a köznyelvi *a* helyén rövid illabialis *á* hangot, az *á* helyén meg labialis *á*-féle hangot találunk; a köznyelvi  $\bar{a} \sim \acute{a}$  hangviszony tehát itt így alakul:  $\bar{a} \sim a$ , pl. *ház*  $\sim$  *háza* (a köznyelvben megfordítva: *ház*  $\sim$  *haza*). A lényegtelenebb nyelvjárási eltéréseket figyelmen kívül hagyva, a mai magyar nyelvben e szerint a következő két típus áll egymással szemben:

$$\bar{a} \sim \acute{a} \quad | \quad \bar{a} \sim a$$

Mi volt e két hangviszony közös történeti előzménye? A palóczság *á*-zását rendszerint tót hatásnak szokták tulajdonítani; ma is ez az általánosan elfogadott nézet, a melyet úgyszólván minden kézikönyv (pl. SIMONYI, Magyar Nyelv<sup>3</sup> 155) ismételi. Véleményem szerint e magyarázat éppen nem valószínű. Hiszen a tapasztalat azt bizonyítja, hogy az idegen nyelvet mindenki saját anyanyelvének articulatiobasisával vagy basisáról ejti ugyan, s így a nyelvcserek esetén az eltanult nyelv hanganyaga rendszerint mélyreható változást szenved; de másfelől még hosszabb érintkezés is inkább a szókészletben (jövevényszavak), s nem az érintkező nyelvek hanganyagában hagy mélyebb nyomokat. Egyes hangok átterjedése az egyik nyelvterületről a másikra, nyelvcsere nélkül, alig lehetséges.

A palóczság zömét a honfoglalást követő első századokban betelepedett és megmagyarosodott kúnok teszik; ha tehát az *á*-zást nem spontán  $\acute{a} > a$  hangváltozás eredményének (s részben eredetibb hangállapotnak) tartjuk, inkább a kún nyelvre gondol-

hatnánk, a melynek hangzói közül valószínűleg szintén hiányzott a rövid labialis *á* hang. De erre a feltevésre sincs szükségünk, ha nem a mai köznyelvből, hanem módszeresen a feltehető ősmagyar hangállapotból indulunk ki.

Az Árpád-korban az *á* és *a* hangok mellett megvolt a rövid illabialis *á* hang is. SZINNYEI JÓZSEF és MELICH JÁNOS kutatásai után kétségtelennek tarthatjuk, hogy azok a szavak (eredeti vagy jövevényszavak), a melyeknek tőszótagjában eredeti (etymologikus) *á* volt, még az Árpád-kor első századaiban is *á*-val hangzottak. Másfelől majdnem valamennyi kutató meggyezik abban, hogy az Árpád-korban a hosszú illabialis *á* mellett kellett lenni egy zártabb labialis *á*-féle hangnak is. ZOLNAI GYULA Nyelvemlékeink cz. művében megemlíti, hogy a HB. *a* betűje esetleg a hosszú *á* jele is lehetett. SIMONYI szerint (Ung. Sprache, 108) a HB.-beli *hazoa*, *tilutoa* és *mundoa* szavak valószínű ejtése *házává*, *tilotává* és *mondává* volt. BALASSA is valószínűnek tartja, hogy az Árpád-korban «az *o* betű az *á* hang jelölésére is szolgált» (Nyr. XXV. 154). SZINNYEI (NyK. XXVII. 272) bizonyító adatokkal is szolgál; CSÁNKI művéből több olyan helynevet idéz, a melyeknek tőszótagjában (vagy a második szótagban) ma *á* van, míg a XIV. században *o* vagy *oo* betűt találunk, pl. 1352: *Boos*, 1364: *Baas*, ma *Bázi*; 1328—88: *Boor*, *Bor*, 1341: *Bar*, ma *Bár*. «Nagyon valószínű, írja, hogy ezekben az *a*-val váltakozó *o* (ill. *aa*-val váltakozó *oo*) betű *á*-féle hangnak a jele volt.» Feltűnő persze az *á*:*o*, *oo* jelölés kései s rendkívül gyér volta; CSÁNKI művében a SZINNYEITŐL felhozott pár eseten kívül csak még egy, az OklSz. gazdag magyar anyagában pedig egyetlen példáját sem találtam. Ha tehát a nyelvemlékek korában bizonyos szók első tagjában az etymologikus *á* hang megvolt is még az egész nyelvterületen, jele csak *a* vagy *aa* lehetett, vagyis ugyanaz, mint az illabialis *á* hangé.

Másfelől azonban, a mint az alábbiakból ki fog tűnni, kétségtelen, hogy a magyar *á*-hangok többféle forrásból eredtek: egy részük zártabb *ō*, *ū*-féle hangokra megy vissza. Ez utóbbiak közvetlen megelőzője kétségkívül labialis *á*-hang volt, a mely később a magyar nyelvterület legnagyobb részén összeesett az etymologikus illabialis *á*-val. Hogy e hangváltozás mikor történt, arra biztos feleletet alig várhatunk. Legrégibb nyelvemlékeink

helyesírása legalább nem nyújt pozitív bizonyítékot arra, hogy e változás 1055 után ment volna végbe. Más felől azonban figyelembe véve, hogy az  $\bar{a}$  hang ma is elég nagy nyelvterületen él, nem mondhatnók eleve hibásnak azt az olvasásmódot sem, a mely legrégebb nyelvemlékeink  $a$  és  $aa$  jeleinek egyik-másik esetben (ha t. i. finnugor  $o$  vagy  $u$  hanggal van dolgunk)  $\bar{a}$  hangértéket tulajdonítana. Nézetem szerint az ős-magyarban (részben talán az Árpád-korban is) az eredeti szavak első tagjában a következő négy  $a$  hang állhatott:

$$\acute{a} - \bar{a} [\text{ɔ} : \bar{a} - a]$$

$$\hat{a} - a [\text{ɔ} : \hat{a} - \bar{a}]$$

Tehát pl. *ház, álmu, hármu*, de: *ár, vág, hág*; *ad, fal, hal*, de: *átyá, sáványó* stb.

Hogy e hangok további történetét hogy képzelem, az az eddigiekből is nyilvánvaló. A nyelvterület nagyobb részén (azokban a nyelvjárásokban is, a melyekből a mai köznyelv fejlődött) a XIV. század folyamán a labialis rövid  $a$  mindinkább kiszorította az illabialis  $\bar{a}$ -t, az illabialis  $\hat{a}$  pedig valószínűleg jóval korábban a labialis hosszú  $\bar{a}$ -t. Ezzel szemben az északnyugati nyelvjárás-területen a hangfejlődés iránya éppen ellenkező volt: az illabialis  $\hat{a}$  és a labialis  $\bar{a}$  terjeszkedett a labialis  $a$ , illetőleg illabialis  $\bar{a}$  rovására. Ha az  $\bar{a} > a$  változást spontán hangváltozásnak tartjuk, nincs okunk arra, hogy a palócz  $a > \bar{a}$  változást idegen hatásnak magyarázzuk.

Végeredményképpen tehát kimondhatjuk, hogy a köznyelvi  $\bar{a} \sim \hat{a}$  (ill. palócz  $\bar{a} \sim a$ ) hangviszony valószínű ősmagyar előzményének a következő két hangviszonyt tarthatjuk:

$$*\bar{a} \sim a$$

$$*\hat{a} \sim \bar{a},$$

a melyekben tehát quantitative különböző, de qualitative azonos vagy majdnem azonos hangzók váltakoztak egymással.

B) A 2. és 3. alatt felsorolt  $\acute{a} \sim o$  ill.  $\hat{a} \sim a \sim o$  hangviszonyokat egyelőre figyelmen kívül hagyva, áttérek az  $a \sim o$  hangzóváltás eseteire.

A köznyelvből a következő esetek tartoznak ide: *vagyok, valék, való*  $\sim$  *volt, volnék, voltam*; *halok, halék, halnék*  $\sim$  *holt*

(*holtam*); az, *addig*, *arra* stb.  $\sim$  *ott*, *onnan*, *onnét*, *oda*, *oly*; *tahát* ( $>$  *tehát*), *taval* (= *ta-val*, vö. SZINNYEI, Nyr. VIII. 201, NyK. XXVII. 205)  $\sim$  *tova*. Vajjon a felsorolt eseteket is régi ugor vagy éppen finnugor korbéli hangzöváltás maradványának tartjuk-e? Néhány évvel ezelött (NyK. XXXV. 476) hajlandó voltam e kérdésre igennel felelni; megvallom, hogy ma e részben megváltozott a felfogásom. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni azt a kétségtelen tényt, hogy az Árpád-kor óta sok magyar szó első tagjában történt, a nyelvterület kisebb-nagyobb részén,  $a > o$  ill.  $o > a$  hangzöváltás, ha tehát az  $o \sim a$  váltakozás korának megállapításáról van szó, a sokféle forrásból merítő irodalmi nyelvet csak nagy óvatossággal használhatjuk fel. Ime néhány példa: *oreza* ( $<$  *orr-szá*, vö. SZINNYEI, NyK. XXVII. 240)  $\sim$  *arcza*, *arcz* NySz.; *fagy*  $\sim$  *fogy* (*fogywan* ÉrdyC. 628; *főgős* olv. *fogyos* MiskTör. 9; *fogy* Bereg m., Maros-Torda m., Háromszék m. MTsz.; Csikszentdomokos, NyF. IX. 22); *fakad*  $\sim$  *fokad* (a NySz.-ban számos példa a XVI—XVII. századból; Eszék vid., Debreczen, Székelyföld, MTsz.); *fan*  $\sim$  *fon* (*fona*) (Abaúj m., Hegyalja, Székelyföld, Háromszék, MTsz.); *hab*  $\sim$  *hob* (Székelyföld, (több adat) MTsz.; Száldabos Nyr. IV. 93; Csikszentdomokos, NyF. IX. 22; Halmagy, NyK. XXXI. 376; Moldva, Nyr. XXX. 61); *had*  $\sim$  az OklSz.-ban 1055—1345 számos adatban *hodu*, *hod*; *hodakozás* VitkC. 66; *hat*  $\sim$  *hotőczőr* VitkC. 63, *hotod* VitkC. 87; *lak*  $\sim$  *lok* (1095, 1193, stb., 1294, 1312/1374, 1313, 1321, 1326, 1328, 1333, 1343, 1346; *loc*, *lok* OklSz.; *lok-ik* Maros-Torda m., Moldva); *ma*  $\sim$  *mo* (TelC. 295; a NySz. idézete hibás; a 295. lapon nincs; VitkC. 104, 105; LevT. I. 10; *mó*, *móa*, *mua* Göcsej, Zala m., Vas m.; *mo* Moldva, MTsz.); *most*  $\sim$  *mast* (NySz., MTsz.); ide tartoznak még azok az esetek is, midőn az  $a > o$  ill.  $o > a$  hangzöváltás a második szótag hosszú magánhangzójától függ: az  $a - \acute{a} > o - \acute{a}$  változás (*csulán*  $>$  *csolán*; *dará-t*  $>$  *dorá-t* stb. vö. HORGER ANTAL, Nyr. XXXVI. 410, ASBÓTH OSZKÁR, Nyr. XXXVI. 467), valamint az  $o - \acute{o} > a - \acute{o}$  változás (*\*opró*  $>$  *apró*; *\*toló*  $>$  *taló* stb. vö. WICHMANN GYÖRGY, Nyr. XXXVII. 243). A *ravatal*  $\sim$  *rovás* ( $<$  *ravás*), *farag*  $\sim$  *forgács* ( $<$  *fargács*) szavak esete világosan mutatja, hogy mint lehet az efajta kombinatorikus hangzöváltás újabb keletű  $a \sim o$  hangzöváltás szülőanyjává. Kétségtelennek kell tartanunk, hogy a fentebb

felsorolt szavakban is kombinatorikus hangváltozás történt, ha a ható okra (környező hangok stb.) egyelőre nem tudunk is minden egyes esetben reámutatni. A *mag* szóra nézve pl. WICHMANN már is valószínűvé tette, hogy valamikor \**mogó*-nak hangzott (vö. *magvak*), s így a *mog* > *mag* változás az *opró* > *apró*-féle változások csoportjába tartozik.

A felhozottak alapján valószínűnek tartom, hogy a *van* ~ *volt*, *hal* ~ *holt*, *az* ~ *oda* esetében is újabb (legalább viszonylagosan újabb) *a* ~ *o* váltakozással van dolgunk; az eredeti vocalis, a rokon nyelvek szerint (l. alább), mind a három esetben zártabb *o*-hang volt. A nyelvemlékek és a népnyelv adatai sem mondanak ellent a rokon nyelvek vallomásának: *van*, *valék*: 1211: *Mauogi*, *Mauogy*, *Numuogi* (Oklsz.; jobbagynevek, olv. *Ma vagy*, *Nöm vagy*?); *vogmuc*, *vola*, *uolov* HB.; 1252: *Wogus* (t. i. vagyos) Oklsz.; *vottok* RMNy. II, 97. *Halni*, *hal*: *holz* HB.; 1355, 1357: *Holnyahagow* Oklsz.; 1525: *hola meg* VitkC. 11; *holni* 18; *holotakert* 23; *holuan* 39; *holandó* 39; *hol meg* 72; *holnom* WeszprC. 30; *holz* KÁR. Hal. C.; *holott* Zvon. Osiand. 34; *holottak* ALV. Post. I, 33; *holt* (caus.) NádC. 94; *Az, akkor*: *oz*, *ozvc*, *ozchuz* HB.; *oz*, *ozth* LevT. I. 104, 105; *oz*, *okkor*, *omott* Moldva, MTsz.

Ugyancsak ilyen, a magyar nyelv külön életébe eső *o* > *a* változással van dolgunk a következő két esetben is; *olt* (caus.), *olt* (part. perf., vö. *olt-var*) ~ *aluszik*, *alvó*, *alvás* (de vö.: *ólóg* VitkC. 41; *olasról* 57; *olasnac* 57; *olonnéc* HELTAI NySz.); *haza* ~ *honn* (az eredeti tőhangzó *o* volt, l. alább).

Ha mármost elfogadjuk, hogy a köznyelvi *a* ~ *o* váltakozás párhuzamba állítható az interdialektikus *a* ~ *o* megfeleléssel, (s már a magyar nyelv külön életében keletkezett), a 2. és 3. alatt felsorolt *á* ~ *o*, illetőleg *á* ~ *a* ~ *o* hangzóváltás összeesik az egy *á* ~ *o* váltakozásba, a melynek a mai nyelvben a következő három biztos példáját találjuk:

*ha* (< \*há), *hány* ~ *hol*, *hova*, *honnán*, *honnét*, *hogy*; *álom*, *álmél* — ~ *olt*, *olt* (caus.; *aluszik*, *alvó* stb. l. fentebb); *ház* ~ *honn* (*haza* l. fentebb). Talán idevaló még a következő szópár is: *lább* 'fluitare, fluctuare' ~ *lobog* 'flattern, wehen'.

Valószínűnek tarthatjuk, hogy az *á* ~ *o* váltakozás esetében is az *á* hang közvetlen előzője (talán még az Árpád-

korban is, l. fentebb) *ā* volt, tehát \**ā*lmu ~ *oloszon*, \**hā*z ~ *honn*.

Ezzel az ősmagyar *a*-hangzóváltások teljes sora a következő volna:

$$\left. \begin{array}{l} *ā \sim a \\ *ā \sim ā \end{array} \right\} > ā \sim ā \text{ (ill. } \bar{ā} \sim \bar{a} \text{)}$$

$$*ā \sim o \left. \right\} > ā \sim o \text{ (} \bar{a} \text{), (ill. } \bar{ā} \sim o, \bar{a} \text{)}$$

\* \* \*

A hangviszonyok történetelőtti előzményeiről a rokon nyelvek nyújtanak felvilágosítást.

Ha kiindulópontunk helyes, vagyis ha a mai *á* ~ *a* ill. *á* ~ *o* váltakozás csakugyan ősrégi, finnugor-kori hangzóváltás maradványa, fel kell tennünk, hogy e váltakozások egyike valamikor minden idetartozó szóban megvolt. A kiegyenlítőds az erős vagy a gyenge fok javára legtöbbször még a történetelőtti korban megtörtént, néhány esetben azonban úgyszólván szemünk láttára ment végbe, pl. *hā*z ~ \**hā*zat > *hā*z ~ *hā*zat, de mind maiglan: *haza*, *hazol*; *hā*rom ~ \**hā*rmat < *hā*rom ~ *hā*rmat, de még ma is: *harmad*. Nyilvánvaló ebből az is, hogy mindig szem előtt kell tartanunk azt a lehetőséget, hogy a *māj* ~ *māj*ak, *szā*z ~ *szā*zat stb. szavak állandó hosszú tövocalisa olyan viszonyban van vagy lehet a *hal* ~ *halat*, *vad* ~ *vadat* stb. szavak állandó rövid tövocalisával, mint a *hā*gy, *ād*-beli hosszú *ā* az *adok*, *hagyok*-beli rövid *a*-val; hogy az *ā*g, *szā*rad, *ār* szavak állandó hosszú *ā*-ja olyan viszonyban lehet az *odu*, *csomó* szavak rövid *o*-jával, mint az *ā*lom, *hā*ny, *hā*z szavak hosszú hangzója az *olt*, *hogy*, *honn* szavak rövid hangzójával; vagyis más szóval, hogy a *māj*, *szā*z, *ā*g, *szā*rad és *ār* esetében az erős, a *hal*, *vad*, *odú* és *csomó* esetében ellenben a gyenge fok javára történt analógiás kiegyenlítőds. Ha tehát a magyar hosszú *ā*-val szemben a rokonnyelvekben ugyanolyan megfeleléseket találunk, mint egyrészt a rövid *a*-val, másrészt a rövid *o*-val szemben, fel kell tennünk, hogy ilyen esetekben a magyar *ā* és *o* ill. *ā* és *a* egy és ugyanazon finnugor magánhangzó két külön (erős, ill. gyenge) fokát őrizte meg.

Ez utóbbi feltevés, a mely, ha nem is éppen a magyar

a-hangokra vonatkoztatva, már SETÄLÄ idézett értekezésében is megvan, volt az a vezető gondolat, a' mely szerint az alábbi összeállítás készült. A csoportokba osztás a távolabbi rokon nyelvek (cseremisiz, mordvin, finn, lapp) szerint történt, a melyek vocalismus szempontjából nyilvánvalóan sokkal conservatívabbak a finnugorság ugor ágánál.

### I. csoport.

1. Magyar *á* (=  $\bar{a}$ ) = md. *a*, finn *a*, lp. *a*.

1. *ár*, *árr* 'preis'; *árú* 'preis, ware'.

vogÉ. KL. *ártal*- 'überlegen, bedenken, erwägen, klügeln'; *ärtin* 'klug, überlegt', ÁKE. 136.

[osztj. Ni. *ártát*- | Kaz. *ártá* 123- | O. *árdala*- 'untersuchen, prüfen' KARJALAINEN, SUS. Toim. XXIII. 6. szerint a zürjénből]. zürj. WIED. *art*- 'überschlagen, überschlag machen'; *artal*- 'denken, überlegen, beobachten'.

mdM. *arse*- | E. *arce*- 'denken, vermuten, meinen' ML. VIII.

f. *arvo* 'pretium'; *arvaa* 'arbitrari, conjectando aestimare'.

lpN. *arvedet* 'intelligere, comprehendere, putare, cogitare, scire'; *arvalet* 'putare, cogitare' FRIS | Lule *arvu*- 'wert'; *arvātalla*- 'erraten, denken'; Unders. *arvetit*, Frostv. *arv'e'tet*, Stens. *arvietit* id. WIKL. HAL. | lpK., GEN. Ter. *arv'de*-, Kild. Not. *arv'e*-, Akk. *arv(e)de*- 'errathen'; Ter. *arva*, Kild. Not. Akk. *arv*, *arv* 'wert, preis'.

A-vocalismust tüntetnek fel az indogermán alakok is, a melyekkel a felsorolt fgr. szavakat MUNKÁCSI ÁKE. 136 s mások egybevetették: szkr. *arghá*- 'preis, wert'; oszét *ary* id.; örmény *yargem* 'ehren, schätzen'.

2. *láp* [*láb*: *Fekete láb* CzF.] 'uligo, locus uliginosus' PP.; 'nád, szalma, szénatöredék, melyet az árvíz hordani szokott. Lápos, ingoványos, seppedékes hely' SzD.; 'die sumpfwiese' MÁRT. 1811; 'ingoványos kaszáló, rét', Kemenesalja, Tsz.

Nyilván azonos a *láp* szóval a *lápá* [*vápa* OklSz., NySz., MTsz.; *váp*: *vápos* concauus, *váposság* cauum Com. Jan. 45, 165] 1. (*vápa*, *lápá*) 'lacuna, wassergraben' MA. PP. 2. 'höhlung, vertiefung'; axilla: *az holnod a(lath) walo wapa*; *carthilago*: *az*

*fyled alath valo vapa*; Gyöngy. Szót.; *vápás* 'cavus, convexus', Gyöngy. Szót. MA., PP.; *vö. hönnyajj-vápa, segg-vápa* MTsz. 3. 'láp, lápos hely, víz-állás, tócsa, fertő, laposs-térség, hely', SzD.; 4. 'sekélyes völgy, völgyfenék' MTsz.

MUNKÁCSI (KSz. VII. 252) a *vápa* alakot szláv jövevény-szónak tartja (vö. ógyh. szl. szlov. *vapa* 'pfütze' stb.) a mely később a finnugor *láp*-pal keveredett. E feltevésre nincs szükség, mert *vápa* épp olyan mellékalak *lápa* mellett, mint *vék* (a melynek nincs köze a MUNKÁCSITól felhozott csuvas *vagô*-hoz) a köznyelvi *lék*, *vép* (a bécsi, müncheni, Apor és Peer kódexben többször) a *lép*, *váz* a *láz* (SzD. MVir. 379; MTsz.) mellett. Igaz, hogy MUNKÁCSI, következetesen, a *lép* és *vép* alakokat is külön eredetűeknek tartja s két külön vogul szóval egyezteti.

f. *lampi*, gen. *lammen* 'lacus minor, lacuna aquæ stagnantis' | észtD. *lamm*, gen. *lammi* 'kleine flache bucht'.

lpN. *labbak*, gen. *labbaga* 'palus' FRIIS | lpK. Ter. *lâ'mpe*, Kild. *lâ'mp* 'sumpf', GEN.

A cser. POROKA *lop* 'láp' idetartozása kétséges (cser. *p* = finn *mp*?); ellenben alig választható el a finn *lampi*-tól észt *lomp*, gen. *lombi* 'pfütze, lache, niederung im felde (zu zeiten mit wasser)', valamint f. *lompolo*, *lompalo* 'bredt och strömfritt ställe uti floder, bred insjölik utvidgning af en flod; sund' LÖNNR. = lpN. *luobal*, gen. *luobbal* 'lacus parvulus', FRIIS. Az *a ~ o* váltakozásra vö. *palaa ~ polttaa*, WIKL. UL. 139, SUS. Aik. XIV., 51. — A CzF.-tól feljegyzett *láb* (a melyet a MUSz. és MUNKÁCSI i. h. helytelenül eredetibbnek vesz), elvonás a *lápban*, *lápól* (o: *lábban*, *lábból*) ragos alakokból. A m. *p ~ mp* megfelelésére megjegyzendő, hogy a finnugor nas. + expl. csoportok rendes magyar megfelelője *b*, *d*, *g* ugyan, de néhány kétségtelen esetben *p*, *t*, *k* is:

*szapoly* 'füles víz-merítő' MTsz. ~ vogÉ. *šumpal* 'merítő nyírhéjedény', MUNKÁCSI, NyK. XXV. 269.

*játék* ~ osztj. *jänt-*, *önt-*, *önt-* 'játsszik' KARJ. 48.

*akar* ~ vogÉ. *ākwāt-*, *ākwärmāt-* 'pillant, tekint' | osztj. ÉD. *āgarmā-* | Ni. *āḡkarmā-* stb. id. SUS. Toim. XXIII. 192. vö. MUSz.

*ék* ~ vogÉ. *līḡk* | P. *lāḡ*, instrum. *lāḡ'al* 'ék' VNYj. 234. | osztj.ÉD. *lāḡk* 'nagel', O. *lāḡk* 'ruderzapfen', SUS. Toim. XXIII. 1.

Úgy látszik tehát, hogy a fgr. *mp ~ mb*, *ḡk ~ ḡg*, *nt ~ nd*, *mt ~ md* hangviszonyok erős fokát a magyarban *p*, *t*, *k*, a gyenge fokát *b*, *d*, *g* képviseli.

2. Magyar *a* (= *á*) = cserM. *a*, md. *a*, finn *a*, lp. *a*.

3. **atya** 'vater'.

osztj. Irt. *ata* 'atya' PATK. MUNKÁCSI UgFüz. XIV. 11. *a* vogul *ās* 'apa' szóval veti egybe, *a* mely azonban nem választható el a vogÉ. *āńś* 'apa' szótól; vö. még vogÉ. *āńśux*, KL. *āńśux*, T. *āńśux* 'öreg'.

cserK. GEN. *atśá* id. | H. RAMST. *ätü* id.

mdÉ. *atáj*, *ata*, Kažl. *ataf* 'schwiegervater' ML. 35, 102.

f. LÖNNR. *ätti*, gen. *ätin* 'vader'; *ättä*, *ätän* id. | vepsz *ätä* id. | észl *at*, gen. *ati* id.

lpN. NIELS. *ahčče* 'vater'. | Lule *äwtšēe*, gen. *āwtšēe* id. UL. 157 | lpK. GEN. Ter. *a'čč*, gen. *a'ž*; Kild. Not. *ehč*, *ejj* id.; amplf. *āčča!* Alig tartoznak ebbe a szócsaládba Ter. *jiečče*, Akk. *jěč*, *ječča*; *eč*, *ečče*, vö. WIELUND, UL. 157.

Vö. MUSZ. 826 sz.; SETÄLÄ, FUF. II: 231, SUS. Aik. XVII. 27.

4. **fazék** [*fazok*, *fazak*, *fazik* NySz., MTsz.] 'topf'.

vogÉ. *pūt* | L. P. K. *put* | T. *pot* 'üst' ÁKE. 259.

osztj.ÉD. *pūt* | Trj. *p'ut'* | V. Vj. *pu't'* | Ni. *pūt'* | Kaz. *pūt'* |

O. *put* 'kessel': Alaphang \*u. SUS. Toim. XXIII. 125, 281.

cserK. *pot* GEN. | E. *pod* TROJ. | H. *pat* RAMST. 'topf'.

f. *pata*, gen. *padan* | észl *pada*, gen. *paa*, *paja* 'topf'.

lpN. *batte*, gen. *bađe* 'olla' FRIS | S. *pate* LIND. id.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. XXV. 268; SETÄLÄ, NyK. XXVI. 404. Az idg. alakokhoz való viszonya (vö. ? szkr. *puta-* 'trichterförmiger, ausgehohlter, hohler baum; falte, tasche', ÁKE. 259) ismeretlen.

5. **savanyú** 'sauer'.

vogÉ. *saw-* 'savanyodni'; *sawəm* 'savanyú' IV. 419 | KL.

*šaw-* id. VNyj. 120 | P. id. VNyj. 247 | AL. *šaw-* VNyj. 161.

osztj. Kaz. *šou-* 'sauer werden (z. b. teig)' SUS. Toim.

XXIII. 130.

zürj. WIED. *šom* 'säure, sauerteig'; *šoma* 'sauer, scharf' |

permi GEN. *šym* 'sauer, sauerteig' | votj. MUNK. *šem*, Kaz. *šüm* 'íz'.

cserK. *šopém* | H. *šápəm* 'sauer'; *šapā* 'sauer, gesauert', RAMST.

mdÉ. *čapamo* | M. *šapama* 'bitter' ML. 24, 29.

f. *hapan*, gen. *happamen* 'sauer'; *happanen*, inf. *hapata* 'sauer werden' | észt *happu* id.; *hapne-* id.

[lpN. *hoppamet* 'coagulari in coquendo' a finnből, UL. 138].

Vö. MUSz. 341, ÄH. 266.

E csoport szavainak magánhangzómegfeleléseit a következő táblázat tünteti fel.

	m.	v.	o.	z.	v.	es.	md.	f.	lp.N.	lp.K.
ár	$\bar{a}$	<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
láp	$\bar{a}$							<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
atya	$\hat{a}$		<i>a</i>			<i>a, ä</i>	<i>a</i>	<i>a, ä</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
fazék	$\hat{a}$	<i>u</i>	<i>u</i>			<i>o, a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	
savanyú	$\hat{a}$	$\hat{a}$		<i>o</i>		<i>o, a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>		

Nyilvánvaló, hogy a finnugor alaphang *a* volt, a melynek a magyar  $\bar{a}$  az erős, az  $\hat{a}$  pedig a gyenge fokát őrizte meg.

A mi a lapp *a*-t illeti, megjegyzendő, hogy azok a lapp szavak, a melyeknek első tagjában finn *a*-val szemben *a*-t találunk, nagyobbrészt újabb jövevényszavak a finnségből; mindamelllett WIKLUND (UL. 139), SETÄLÄ (SUS. Aik. XIV<sub>3</sub>. 26) és GENETZ is (Suomi, III. 13: Ensi tavuun vokaalit, 13) megegyeznek abban, hogy minden idetartozó esetet jövevényszónak magyarázni mégsem lehet. Megnehezíti e csoport határainak pontos kijelölését még az a körülmény is, a melyre már SETÄLÄ is utalt, hogy az egyes nyelvekben, de meg kétségtől a finnugor alapnyelvben is az *a*-csoport szavai többféleképpen összekeveredtek az  $\hat{a}$ -csoport szavaival. WIKLUND az UL. 151. lapján egész kis gyűjteményt állított össze a finn *a*— $\hat{a}$  alakpárokból: *hankala* ~ *hänkälä*, *häsina* ~ *häsinä* stb. A két csoport keveredésével magyarázandók azok az esetek is, midőn magyar *é* (<  $\bar{e}$ ) vagy *e* (=  $\varepsilon$ )-vel szemben a finnben *a*-t, vagy magy. *á* vagy *a*-val szemben a finnben  $\hat{a}$ ,  $\hat{a}$ -t találunk:

m. *tél* ~ *telet*, vog. *tēl* ~ md. *tele*, *tala*, f. *talvi*, lp. *dälvi*.

m. *epe*, vog. *tēp* ~ f. *sappi*, lp. *säppi*.

m. *kel-*, vog. *kälä*, md. *käläms'gázol* ~ finn *kahlata*, lpS. *källätid*.

m. *szel-* ~ f. *sale*, gen. *saleen* és *säle*, g. *säleen* 'szurkos-fenyő-szilánk'.

Másrészt:

m. *szár*, vog. *sâr*, *sar* ~ md. *šejer-ks*, *šajär*, f. *sääri*  
PAAS. S-laute, 120.

## II. csoport.

1. Magyar *á* (=  $\bar{a}$ ) = cserH. *a* (*o*), md. *a*, finn *a*, lp. *uö*.

6. áll 'stehen'.

zürj. WIED. *sulal-* 'stehen, da sein' | perm. GEN. *sul-* id. |  
votj. Ufa, Glaz. *sîlîñî* id. WICHM. Vocalismus, 58; Kaz. *sel-* id. ~  
Ufa, Glaz. Jelab. *sultîñî* WICHM. i. m. 'felállani'. A votjákban  
*\*u* ~ *\*i* hangzováltás.

cser. Kel. *šolyem*, *šoyem* 'stehen'; | H. RAMST. *ša'lyem* id.

BUDENZ, Szóegy. 830; PAASONEN, S-laute, 78.

7. máj, acc. *máját* 'leber'.

vogÉ. *majt* id. II, 179 | KL. *möt*, birt. személyraggal *majtəm*  
VNyj. 102 | AL. id. VNyj. 155 | K. *möt* (*majtəm*) VNyj. 190.  
Az *o* ~ *a* hangzováltásra vö. vogKL. *lol* 'láb' ~ *lailəm*, *pot* 'arcz' ~  
*paitəm*, *íol* 'orr' ~ *íaləm*, *jöl* 'hely' ~ *jaləm*, VNyj. 102, 155.

osztjÉD. *mūyāt* | Trj. *mūyā* | V. Vj. *mūyāt* | Ni. *mūyāt* |  
Kaz. *mōyā* | O. *mōyāl* 'leber'. Alaphang *\*u*, SUS. Toim. XXIII. 140.  
zürj. WIED. *mus* | permi GEN. *mus*, *musk* | votj. MUNK.  
*mus* 'leber'.

cserKE. *mokš* SZIL. | H. *mōkš* 'leber', RAMST.

mdM. *maksa* | E. *makso* id. NyK. V. 227.

f. *maksa*, gen. *maksan* id. | észt *maks*, gen. *maksa* id.

lpN. *muökse* id. FRIS | lpS. Frostv. *muékse* id. HAL.

Vö. MUSz. 633. sz.

8. száz, acc. *százat* 'hundert'.

vogÉ. *sāt* | KL. *šōät*, *šōt* | AL. P. *šōt* | K. *sōt* | AT. *šāt*, FT.  
*šāt*, ÁKE. 559.

osztj. Kond. *sōt* | Irt. *sāt* | É. *sōt* id.

zürj. *šo* | votj. *šu*, *šuu* id.

cser. K. E. *šūdō* | H. *šūdō* id.

mdE. *šado* | M. *šadā* ML. 49.

f. *sata* g. *sadan* | észt *sada* gen. *saa* id.  
 lpN. *éüötte*, gen. *éüöde* | Lule *éüöhtē*, gen. *éüötē* WIKL. | lpK.  
 Ter. *ēūtē* (*io*), Kild. *ēūtē*, Not. *éueht*, GEN.

ÁKE. 559. Kétségekívül árja jövevényyszó, vö. óind. *çatám*,  
 av. *šatəm*, < \*idg. *kñtóm*.

9. válik 'sich von einander trennen, scheiden'; 'zu etwas werden'; *választ* 'scheiden, trennen; wählen';

vogÉ. *va'il-* | K. *vājł-* VNyj. 202; *voājł-* III. 131 | T. *vail-* VNyj. 274 'leszállani'.

osztjÉ. *vogoltalem* (caus.) 'ablassen, senken' | Irt. *vāgattem*, *vāgettem* 'herunterführen'; *vāxtem*, *vēxtem* 'sich herablassen, herunterkommen' PATK.

zürj. WIED. *vo-* | permi GEN. *vu-* | votj. MUNK. *vu-*, Kaz. *vü-*, *vu-* 'jönni, elérkezni, eljutni; származni, eredni; érni, megérni, ráérni; telni, kifutni; hasonlítani'.

cser. K. E. *wolém* 'leszáll, leereszkedik' SZIL. | H. *βa'las* 'sich herunterfallen lassen', RAMST.

md. *valgan* 'ich steige herab'; mdM.; E. Kazl. *val'tan* | E. Jeg. *valtan*, Mar. *valkstan* caus. ML. 61.

f. *valka*, gen. *valan*; *valkama*, *-an* 'locus in littore ad naviculas subducendas aptus'; 'locus ubi rivus s. flumina transire convenit' | észt *valgama* id.; *valgu-* 'herabfliessen, strömen, rinnen, fließend herabsinken, sich senken'.

lpN. *vuölgget*, 1. sz. *vuölgam* 'decedere, proficisci, abire, degredi'; Polm. *vüöl'ęgōt*, 1. sz. *vuölgām* id. SUS. Toim. XX. 95. | Lule *vuöl'kēt*, 1. sz. *vuöl'kāu* id. | lpK. Ter. *vü'lke-* (*io*), Kild. *vü'lke-*, Not. *vuöl'ke-*, Akk. *vuöl'ke-* 'lähteä'; K. 'olla tuleva' is. GEN.

MUSz. 588. sz. A 'jönni' > 'válni' jelentésváltozásra vö.  
 fr. *devenir*, ang. *become*, finn *tulla* (pl. *terveeksi*).

2. Magyar *a* (= *ä*) = cser. *o*, *a* (*ü*), md. *a*, finn *a*, lp. *uö*.

10. *al*: *alatt*, *alól*, *alá*; *alacsony* 'niedrig'.

vogÉ. *jol*: *jolən*, *joləl*, *jolä* 'alatt, alól, alá'; igeköt. *jol-* VNyj. 16 | KL. *jol*: *jolkə-* 'alsó'; *jalən* 'alatt'; *jeläl* 'alá' (igek. *jel-*) VNyj. 113 | AL. igek. *jel-* VNyj. 161 | K. *jäl-*: *jälən*, *jäläl*, *jälə* 'alatt, alól, alá' VNyj. 202 | P. *jel* 'alsó'; *jeləx* id.; *jelə* 'alá'

VNyj. 240. | AT. *jálóž* 'alsó'; *jálk'dil* 'alá'; FT. *jələž*, *jəlk'al*, *jálk'al* lativ. VNyj. 274.

osztjÉD. *it* | Trj. *īlā* | V. Vj. *īl* | Ni. *ītē* | Kaz. *īl* | O. *il* 'unterer, nieder' SUS. Toim. XXIII. 217. Ősosztják alaphang \**i* SUS. Toim. XXIII. 283.

zürj. WIED. *ul* 'unterraum, das unten befindliche' | votj. MUNK. *ul*, Kaz. *el* id.

cserK. GEN. *ül* 'das untere' | H. *ül-* 'unter, unten', *ülnə* 'unter, unten', RAMST.

mdM. *al* | E. *alo* 'al' NyK. V. 158, SUS. Aik. XII: 24.

f. *ala*, g. *alan* 'locus infra quid, locus cui proprius'; *ali*, gen. *alen* 'quod infra est, subest'.

lpN. *vuölle*, gen. *vuöle* 'locus inferior sub aliqua re' | Lule *vuolle-* id. | lpK. Ter. *vīlle*, *vī'lnə*, Kild. *vū'ln*, Not. *vue'ln*, Akk. *vo'ln* 'unten, von u.'; Ter. *vī'le*, Kild. *vuolla*, Not. *vuolla*, Akk. *volla* 'alá'.

A vocalismus szempontjából figyelemre méltók a törökség idetartozó adatai: oszm. *alt* | csag. VÁMB. *alci* | tel. bar. *alt* | kojb. kar. *altè* | jak. BÖHTL. *aljn* | alt. tel. leb. *aljn* 'al' RADL. Wb. I: 373—4.

Vö. MUSz. 792. sz.

11. *fal* acc. *falat* 'wand, mauer'

osztjÉ. *pot*, *pol* 'fischwehr, quer über einen kleineren flussarm gebaut' AHLQV. | Irt. *pot* 'halászsövény'. PATK.

f. *pato* gen. *padon* 'agger, sæpimentum, quo aqua in rivis cohibetur'; *lohi-pato* 'structura capiendis salmonibus'; *myllyn pato* 'agger molarius'.

lpN. *buoðdo* gen. *buoðo* 'obturamentum fluvii, piscium capiendorum causa oppositum' FRIIS. | Polmak *buõðdu* 'bau im fluss zum lachsfang' SUS. Toim. XX. 230 | Lule *pūstu-*, *pūstute* 'verstopfen, ppropfen'.

Vö. SETÁLÁ, NyK. XXVI. 382. A 'sæpimentum' > 'murus' jelentésfejlődésre vö. a ném. *wand* szót (~ *winden*). A cserKel. *puä* | H. *puä* 'rekesz, kerítés', a melyet SETÁLÁ i. h. szintén ide von, mint már MUNKÁCSI megjegyezte (NyK. 27:144), csuvas jövevényszó: csuv. PAAS. *pəve-*, *pəve-* 'gátat kötni'; *pəve*, *pəve* 'malomgát, rekesz' (= kaz. *bějā*, *bojā-*; mis. *bu*; *buwδ-* id.). Nem tartozhatik ide az osztjD. *pālū* 'vízrekesz' PÁPAY sem, a melyet MUNKÁCSI NyK. XXVII. 160 az osztj. *pot* családjába

von; valószínűleg szintén török jövevényszó: vö. kaz. *bül-*, *böl-* 'elválasztani, elosztani'; *bülek* 'rész, szakasz' | CSUV. PAAS. *pül-* 'elrekeszteni, elkeríteni' | alt. VERB. *pöl-* id. stb.

12. *gyalog* 'zu fuss'.

cserKE. *jol* 'fuss'; *jolon* 'gyalog' SZIL. | H. *jal* id. RAMST. mdE. *jalgo* | M. *jalga* 'gyalog', NyK. V. 184.

f. *jalka*, gen. *jalan* 'pes'; *meni jalkaa*, v. *jalan*, v. *jalvain* 'abiit pedibus, haud equitando' RENV. | észjt *jalg*, gen. *jala* 'fuss'.

lpN. *juölge*, gen. *juölge* 'fuss' | Lule *jua<sup>l</sup>ke-* id. WIKL. | lpK. Ter. *jilke*, Kild. *jü<sup>l</sup>lk*, Not. *ju<sup>l</sup>lk ju<sup>l</sup>lk*, Akk. plur. *ju<sup>l</sup>lgit* id. GEN.

13. *hal* 'fisch'.

vogÉ. *zul* II, 28 | KL. *k'ul* VNYj. 106 | K. *k'ul* VNYj. 214 | P. *k'ul* VNYj. 235 | T. *k'ól* VNYj. 295, 'hal'.

osztjÉD. *zu<sup>t</sup>* | Trj. *k'u<sup>l</sup>* | V. Vj. *k'u<sup>l</sup>* | Ni. *zu<sup>t</sup>* | Kaz. *zu<sup>u</sup>* | O. *zul* 'hal' SUS. Toim. XXIII. 136. Alaphang: \*u.

cser. K. E. H. *kol* 'hal' SZIL. RAMST.

md. *kal* id. ML. 51, 104.

f. *kala*, gen. *kalan* 'hal'.

lpN. *guölle*, gen. *guöle* id. | Lule *kuälle-*, gen. *küälē-* id. | lpK. Ter. *kü<sup>l</sup>lle (io)*, Kild. *kü<sup>l</sup>ll*, Not. *kuo<sup>l</sup>ll* id.

MUSz. 98. sz.

14. *szalú*, *szalu* 'hohlbeil'.

osztjÉD. *sō<sup>l</sup>āt* | Trj. *sū<sup>l</sup>ā* | V. Vj. *sū<sup>l</sup>āt* 'hohlbeil', SUS. Toim. XXIII. 100.

mdE. *salgo*, *salgā* | M. *salgā* 'stöckchen, womit die lindenrinde abgerissen wird'; mdE. *salgo-*, *salgu-* | M. *salgā-* 'stechen', PAASONEN, S-laute, 57.

f. *salvan*, inf. *salvaa* 'schneiden, zimmern, verschneiden' | észjt *salvama* 'beissen, stechen (von insekten); zimmern'.

15. *szarik* 'merdare'; *szar* 'merda'.

cserK. *šoram* | E. id. | H. *šaraš* 'scheissen, zum stuhl gehen, durchfall haben'; cserK. *šur* | E. *šor* | H. *šor* 'kot, dreck'.

mdM. *šarūdā-*, *šārūdā-*, *šārūā-*, *šērūā* | E. *šérne-*, *šārni-* 'scheissen'.

Vö. MUSz. 278. sz.; PAASONEN, S-laute, 65.

16. vad 'wild; wildes tier'; vadócz 'vad, félénk, szokatlan-kodó, vadaskodó' MTsz.; vadar 'vadon' Csongrád m., Szegvár, MTsz.; vadas [vodos Veszprém m., Almádi; odas Komárom MTsz.] 1. 'vad, szilaj, félénk, ijedős (tehén, disznó)' MTsz.; 2. 'műveletlen, ostoba' Beregezsász, MTsz., NySz.; vadony '(beoltandó, vadfa)' Balaton mell. Tsz.; vadon [vadony SzD.] 'rengő, rengeteg' kietlen' SzD. A régi nyelvben mindig e kapcsolatban: vadon erdő; vadonat: v. új 'recentissimus'; v. vadon MTsz.; vadonnan új NySz. SzD.

vogÉ. űnt 'erdő, vadon'; 'wildes tier' jelentése van a következő vogKL. mondatban: vuort k'uipä vuor-űntän tok joâm-nät: «(mialatt) erdőben fekvő erdei vadjuk csak úgy járkál» VNépkGy. III. 483.

osztjÉD. űnt | Trj. "űn't | Vj. űn't | Ni. un't | K. űn't 'wald, urwald' SUS. Toim. XXIII. 146; oIrt. unt Szurg. wont 'festes land, wald, hügel, berg' CASTRÉN; unt vője 'erdei állat, medve, rénszarvas' PATKANOV.

lpN. vuövdde, g. vuödde 'silva magnis arboribus, præcipue pinibus et abietibus repleta' FRIIS; lpS. (Lule) vuu'ete- 'wald (bes. nadelw.)' WIKLUND.

MUSz. 581. sz.; MUNKÁCSI, NyK. XXV : 268. WIKLUND UL. 209 a lapp vuövdde szót a finn outa gen. oudan 'silvestris, silvosa e. c. regio' (RENVALL) veti egybe. Némileg kétségessé teszi e hangtanilag különben kifogástalan egybevetést az a körülmény, hogy az outa szó a többi finn nyelvben (a menyire utána járhattam), ismeretlen, s RENVALL szerint a suomi-finniség is csak Tornio és Kemi vidékén ismeri. Vajjon nem lapp jövevényszó-e? LÖNNROT is utal zárójelben a lapp vuoude szóra. Ha a lapp vuövdde csakugyan összetartozik az idézett vogul és osztják szavakkal, a magyar d finnugor \*mt ~ md hangviszony gyöngé fokát képviseli. A 'wald' > 'wild' jelentéskéjlődésnek több nyelvből idézhetünk párját: latin silvaticus > fr. sauvage, ol. selvaggio. A német wald ~ wild kapcsolatát is, — legalább egyelőre, jobb etymon híján — valószínűnek tarthatjuk. SCHMIDT JÓZSEF dr. figyelmeztet még a következő analógiákra: ó ind vána 'wald' ~ ványa 'silvestris'; masc. 'ein wildes thier'; gör. άγρός 'acker, feld' ~ άγρος 'auf dem felde lebend, wild'.

17. varjú acc. varjat [1341: woryou, 1342: worrew, 1346: Voryu OklSz.] 'krähe'.

vogÉ. *uri-nēkwa* 'krähe'.

osztjÉD. *uǎryái* | Trj. *u'ryi* | V. Vj. *u'ryäi* | Ni. *uǎrya* | Kaz. *uǎryä* | O. *uwrja* 'krähe'. Az ósosztjákban \**u* ~ *ö* hangzóváltás, SUS. Toim. XXIII. 62, 299.

mdE. *varkšij, varsei, varaka* | M. *varsi varhsi* 'krähe'.

finn *varis*, gen. *variksen* 'corvus cornix' | észt *vares*, gen. *varese* v. *varekse* id.

lpN. *vuoraš*, gen. *vuorača* 'corvus cornix' | Lule *vuōračis*, gen. *vuōračasä* id. WIKL. | lpK. Ter. *vīrčče*, Kild. *vūročč*, Not. *vuorehč* id. GEN.

Vö. MUSz. 594. sz. UL. 135; MUNKÁCSI (ÁKE. 625) egybeveti a felsorolt finnugor szavakkal a pahl. *varāγ* 'rabe' szót.

3. Magyar *á* ~ *a* (= *ā* ~ *â*) = cser. *o*, md. *a*, finn *a*, lp. *uö*.

18. ad, *ád* [*odutta, odut, oggun* HB.] 'geben.' A nyelvélekek adatai alapján valószínűnek kell tartanunk, hogy az egyessz. 2. és 3. személyben a hosszú magánhangzós *ádsz, ád* alak az eredetibb, s a mai köznyelvben gyakoribb *adsz, ad* az eredetileg rövid hangzós *adok, adunk* stb. alakok analogiájára keletkezett.

votj. MUNK. *ud-* 'ítatni; inni, enni adni' | zürj. WIED. *ud-* id. | permi GEN. *ud-* id.

md. *andāms, andoms* 'enni ad'. ML. 40.

finn *antaa, annan* 'do, trado, dono' | észt *andma, annan* 'geben, hingeben, widmen, gestatten, lassen, zulassen'.

lpN. *vuōv'det* 'verkaufen' | Lule *vuōb'te-, vūōbtaw* id. WIKLUND.

Vö. MUSz. 779. sz.

19. *hagy, hágy* 'lassen, verlassen'.

vogÉ. *γül-* | KL. *k'ul-* VNYj. 124 | AL. *k'ül-* VNYj. 172 | T. *k'ul-* VNYj. 291.

osztjÉD. *γǎi-* | Trj. *k'ǎi-* | Vj. *k'vi-* | Ni. *γǎi-* | Kaz. *γǎi-* | O. *γvi-* 'zurücklassen'. Hangzóváltás: \**i* ~ *ǎ*, SUS. Toim. XXIII. 63, 300.

zürj. WIED. *kol-* 'zurücklassen' | permi GEN. *kul-* id. | votj. Ufa, Glaz. *kǎlni*? Jelab. *kǎlni* 'bleiben' WICHMANN, Vocalismus, 58, 64.

cserKE. *kođém* 'hagy' SZIL. | H. *ko'dàs* 'bleiben'; *kođas* 'bleiben lassen'.

md. *kadoms* 'verlassen' ML. 84.

finn *katoon*, inf. *kadota* 'pereo, perdor, amittor, evanesco'; *kato* gen. *kadon* 'amissio, defectio'; *kadotan*, *kadottaa* 'amitto, perdo, deleo' | észl. *kaduma*, *kaun* 'verloren gehen, schwinden, vergehen'.

lpN. *guöðdet* 1. sz. *guöðam* 'relinquere, præterire, deserere' | Lule *küöte*- id. WIKL. | lpK. Ter. *kü'tte*- (*io*), Kild. *kü'tte*- (*uo*), Akk. *ko'dde*- id. GEN.

MUSZ. 91. sz.; SETÄLÄ, NyK. XXVI. 397. Feltűnő a cserH. *o* a várható *a* helyett. Zártabb (*o*) vocalismust tüntetnek fel a törökség idetartozó adatai is: csag. kurg. alt. tel. krim. stb. *koj-* 'lassen, verlassen, hinstellen, hinlegen' | ujj. *kođ*- id. (RADL.-nál helytelenül *kođ-*) | csuv. PAAS. *çur-* id. | jak. BÖHTL. *kuđ*- 'giessen, streuen'. Alapalak: \**kođ-*.

E csoport szavainak magánhangzómegfeleléseit a köv. táblázat tünteti fel:

	m.	v.	o.	z.	v.	csK.	csH.	md.	f.	lpN.
áll	$\bar{a}$			u	$u \sim \bar{i}$	o	a			
máj	$\bar{a}$	o	u	u	u	o	o	a	a	uö
száz	$\bar{a}$	o		o	u	ü	ü	a	a	uö
válik	$\bar{a}$	$\bar{a}$ , a		o	u	o	o	a	a	uö
al	$\bar{a}$		$\bar{i}$	u	u	ü	ü	a	a	uö
fal	$\bar{a}$		(o)						a	uö
gyalog	$\bar{a}$					o	a	a	a	uö
hal	$\bar{a}$	u	u			o	o	a	a	uö
szalú	$\bar{a}$		u					a	a	
szar	$\bar{a}$					o	a	a, ä		
vad	$\bar{a}$	u	u							uö
varjú	$\bar{a}$	u	$u \sim \bar{o}$					a	a	uö
ad	$\bar{a} \sim \bar{a}$	( $\bar{a}$ )		u	u			a	a	uö
hagy	$\bar{a} \sim \bar{a}$	u	$\bar{i} \sim \bar{a}$	u, o	$\bar{i}$	o	o	a	a	uö

WIKLUND szerint az olyan esetekben, midőn a mordvin és finn *a* lapp *uö* (*uo*)-val áll szemben, a md. és finn *a* zártabb

*o*-ból fejlődött. «Das lappische *uo*, *uö* wäre also keineswegs aus *a* = finn. *a* entwickelt, sondern das finnische *a* aus einem *o* = lapp. *o* > lapp. *uo*, *uö*» (UL. 136). Ezzel szemben már SETÄLÄ (SUS. Aik. XIV<sub>3</sub>. 26) utalt arra, hogy az iráni jövevényszavak (szkr. *çata-* stb. > finn *sata* stb.; md. *azoro* < szkr. *asura-*, av. *ahura-*) tanúsága szerint nem *o*, hanem *a*-hangból kell kiindulnunk, valószínűleg labialis \**â*-ból.

A cseremiszi nyelvjárások közül a hegyi cseremiszi rendszerint megőrizte az eredeti nyiltabb hangzót:

finn	cserH.	cserK.
<i>askel</i>	<i>a'skäl</i>	<i>oškäl</i>
<i>haapa</i>	<i>šapki</i> 'espe'	<i>šopke</i>
<i>kantaa</i>	<i>ka'ndaš</i> 'holen'	<i>kondém</i>
<i>katkera</i>	<i>kä'tšä</i>	<i>koče</i>
<i>parmas, parma</i>	<i>pa'rmä</i>	<i>pormo</i>
<i>paras, parane-</i>	<i>pare'mäš</i>	<i>poro</i>
md. <i>šardo</i>	<i>šar'dä</i> 'elenn'	<i>šordo</i>
<i>valkea</i>	<i>wa'lyäda</i> 'weiss'	<i>wolyädo</i> 'hell'
<i>vahtera</i>	<i>waštar</i>	
<i>vasta</i>	<i>wašt</i> 'durch'	<i>wošt</i>

Sokkal ritkábban fordul elő az, hogy a finn *a*-nak a hegyi cseremiszi nyelvben is *o* a megfelelője; a fentebb elősorolt finn *maksa*, *kala*, *kadota* ~ hegyi cser. *mökšä*, *kol*, *ko'däš* megfelelőseken kívül még csak a következőket találtam:

<i>kaksi</i>	H. <i>kok</i>	K. <i>kok</i>
<i>sala</i> , md. <i>sala-</i>	<i>šo'lä</i> 'dieb'	<i>šolo</i>
<i>salava</i>	<i>šol</i> 'ulme'	<i>šolo</i> .

E kettős megfelelést:

md. *a* f. *a* lp. *uö* = cserH. *a*  
md. *a* f. *a* lp. *uö* = cserH. *o*

csak úgy érthetjük meg, ha felteszszük, hogy a hegyi cser. *a*, ill. *o* egy és ugyanazon hangnak két fokát, mégpedig valószínűleg *a* az erős, *o* a gyenge fokát képviseli.

A keleti és mezei cseremiszi *a* > *o* hangváltozás újabb keletét bizonyítja az a körülmény is, hogy a tatár (csuvas) és orosz jövevényszavak egy része is részt vett benne:

H. *a'là* | K. *ola* < kaz. tat. *ala* 'tarka'; H. *alta'laš* | K. *oltalém* < kaz. t. *alda-* 'megcsalni'; H. *pasna* | K. *poš'ia* 'külön' < csuv. \**pašne* > *pušne*, vö. kaz. tat. *baška* 'ohne'; H. *šaja* | K. *šoja* 'lüge' < csuv. \**saja* > *suja* vö. csag. *sajdž* id.; H. *šarāk* | K. *šorāk* < kaz. t. *sarāk* 'juh'. Vö. még H. *tajās* | K. *tojem* 'érint' < or. ТАИТЬ.

A permi nyelvekben a finnugor \**ä* szabályos megfelelőjének az *u*-t kell tartanunk; igaz, hogy e mellett a zürjénben két esetben *o*, a votjában egy esetben *i* is előfordul. Megjegyzendő azonban, hogy a *hagy* esetében a zürj. *o*, az *áll* esetében a votj. *i* mint az *u* váltóhangzója is szerepel. (A votj. *u* ~ *i* és a zürj. *u* ~ *o* hangzóváltásra vö. WICHMANN, Vocalismus, 39. és 64. l.) Egyébként a tárgyalt szavakon kívül is a legbiztosabb esetekben a finn *a* (md. *a*)-val szemben a zürjénben *u*, *o*-t, a votjában *u*-t találunk:

- f. *asia* ~ z. *udž* | v. *už'* 'arbeit, sache'.  
 f. *askel* ~ z. *voškol* | v. *učkil*.  
 f. *jakaa* ~ z. *juk-* | v. *luk-, juk-*.  
 f. *sakea* ~ z. *suk* | permi *suk* 'dicht'.  
 f. *sarvi* ~ z. v. *šur*.  
 f. *paras* ~ z. v. *bur*.  
 f. *maa* ~ z. v. *mu*.  
 f. *saa-* ~ z. *su-* | v. *sut-* 'erreichen, einholen'.  
 f. *savi* ~ z. *šoi* | v. *šuj*.  
 cserH. *šanalt-* ~ z. p. *šunal-* 'obdormiscere'.  
 f. *saarnaa* ~ z. *šornii* 'rede'.  
 md. *šar'ka-* 'stochern, umrühren' ~ z. *sor-* | p. *sur-* 'stossen, mischen'.  
 md. *azir, azoro* 'ur, gazda' ~ z. *ozir* | v. *uzir* 'reich'.  
 f. *katkera* ~ v. *kužal, kužal*.  
 f. *salki* 'pertica longior' ~ v. *šul* 'szántalp' | ? z. *šol* 'nyárs'.  
 észt *taba* 'schloss' ~ v. *tuygon* id. (SETÄLÄ: FUF. II. 277).

Az obi-ugor nyelvekben az interdialecticus megfelelések tarkasága rendkívül megnehezíti feladatunkat. Az ősvogulban és az ősosztjában megvolt hangzóváltakozás különböző irányú kiegyenlítődése szinte lehetetlenné teszi, hogy e nyelvek vocalismusának viszonyát a többi finnugor nyelvekéhez pontosabban meghatározzuk.

A mi esetünkben is meg kell elégednünk annak a meg-

állapításával, hogy a vogulban 7 eset közül négyben, az osztjában 7 eset közül ötben *u* megfelelést találunk. Hogy a finnugor \**a* rendes (vagy legalább egyik rendes) vogul megfelelőjének az *u*-t tartsuk, azt egyébként is javalja az a körülmény, hogy a tárgyalt eseteken kívül is elég nagy számú biztos esetben találkozunk a finn *a*, md. *a* = vogul *u* megfeleléssel. Ime néhány példa:

- f. *pala* ~ vogÉ. *pül-* | AL. *pül-* ~ *pulləm* VNyj. 31, 172 |  
 P. T. *pöl-* NyK. XXV. 268 'fal' (vö. osztj. *pül*, *pul'* id.).  
 f. *savi* ~ vogÉ. *šul* | KL. *söl* | T. *sol* id.  
 f. *sala* 'clandestinus' | md. *sala-* 'stehlen' ~ vogÉ. *tülmänt-* |  
 KL. *tülmənt-* | AL. *tulamt-* | P. *tölmənt-* | T. *tölmant-* 'lop' (vö.  
 É. KL. *tül-* 'elrejt').  
 f. *kantaa* ~ vogÉ. *γünt-* | KL. *k'unt-* | K. *k'ünt-* 'hátára vesz'.  
 f. *panna* ~ vogÉ. KL. *pun-* | K. *pön-* | T. *puñ-*, *poñ-* 'rátesz'.  
 f. *appi* ~ vogÉ. K. *up* (*upä zum*) 'ip'.  
 f. *askel* ~ vogÉ. *ūsil* id.  
 f. *saada* ~ vogT. *suw-*, *sów-* 'lesz, következik'.  
 md. *šardo*, cserH. *šarðə* ~ vogÉ. *surti* 'rén'.

Több árja jövevényszóban is árja *a*-val szemben a vogulban és osztjában *u*-t találunk, vö. ÁKE. 566, 587, 602.

A *száz* és a *máj* szavaknál a vogulban a következő interdiagnostikus megfelelést találjuk:

vogÉ. *a*, *ā* | KL. AL. K. P. *o* | T. *ā*, *ā*.

Az ilyen esetekben a vogul alaphang valószínűleg \**o* volt (vö. HAZAY, A vog. nyelvjárások első szótagbeli magánhangzói stb. 14. l.). Ide tartozik még a következő eset is:

f. *maa* ~ vogÉ. *mā* | KL. *mō* | K. P. *mō* | T. *mā*, *mā*.

A mi az *o* jel hangértékét illeti, MUNKÁCSI meghatározásai kissé ingadozók; SZINNYEI s HAZAY szerint a MUNKÁCSI-féle *o* = *ä*<sub>o</sub>; KANNISTO, bár nem nyilatkozik határozottan, (FUF. VII. Anz. 9), úgy látszik, más véleményen van (*o* = *ε*?). Annyi azonban kétségtelen, hogy az \**u* ~ *o* váltakozásnak a vogul interdiagnostikus megfelelésekben is vannak nyomai:

- T. *nuw-* ~ K. *now-* 'kopaszt'.  
 É. *niuli* 'jegenyefenyő' ~ K. *niol* 'veresfenyő'.  
 É. *püti*, T. *pöt* ~ AL. *pot* ~ *pötəm* VNyj. 155, 'kebel'.  
 É. *pül* ~ T. *pol* 'darab' VNyj. 255.  
 É. *lüptä* ~ K. *lopta* 'levél' VNyj. 201.

Némi valószínűséggel feltehetjük tehát, hogy a finn *a*-nak néhány esetben megfelelő vogul *o* az ősvogulban a finn *a*-nak rendszerint megfelelő vogul *u* váltóhangzója volt.

A finnugor \**â*-hang (ill. \**â*-sor) rendes megfelelői az egyes nyelvekben e szerint a következők volnának:

magy. *á* ~ *a* (o:  $\bar{a} \sim \hat{a}$ ) | vog. *u* ~ *o* | osztj. *u* ~ (*i*) | zürj. *o* ~ *u* | votj. *u* ~ (*i*) | cserH. *a* ~ *o* | md. *a* | finn *a* ( $\bar{a}$ ) | lp. *uo* (*uo*).

### III. csoport.

1. Magyar *á* (=  $\bar{a}$ ) = cser. *o*, *u* ( $\hat{a}$ ); md. *o* ~ *u*; finn *o*; lp. *uo* ~ *oa*.

20. *ág* 'zweig, ast; der zacken z. b. an einer gabel, an einem hirschgeweih; der arm z. b. eines flusses', MÄRT.

zürj. WIED. *vug* 'stiel, griff, henkel'; permi GEN. ROG. *vug* id.; | votj. Jel. MUNK. *vug* id. Különválasztandó zürj. WIED. *vugyr* 'angel' = cser. BUD. *énger*, CASTR. *änger*, cserH. RAMST. *ängær* 'angel' = vogÉ. *vāŋkær* 'haken', ÁKE. 119.

cser. GEN. *oŋgo* 'bügel (am schneeschuh); edény füle'. SZILASI, ZOLOTNICKIJ nyomán, csuvas jövevényszónak jelzi (vö. csuv. Szarap. PAAS. *uŋgâ* 'karika'; *uŋcâ*, *oŋcâ* 'karika a lószerszámon' AŠM. 14, 45), mivel azonban e szó a többi törökségben ismeretlen, az átvétel valószínűleg fordítva történt.

f. *onki*, gen. *ongen* 'hamus piscatorius'; *ongin*, inf. *onkia* 'hamo piscor' | észt *ōŋg*, gen. *ōŋne*, *ōŋni* 'angel, angelhaken'; *ōŋŋas*, gen. *ōŋga* 'angel, krampe; kettenring, kette'.

lpN. *vuoggá* 'angel'; *oaggot* 'angeln' SUS. Toim XXIV. 77, 89 | Lule *vuagga*- gen. *vūakka* id.; verb. *vuoggu* | lpKola Ter. *vūŋk*, Kild. *vūŋk*, Not. *vuokk* 'angel'; *vuokke*- v. *vuagga*- 'angeln' GEN.

Vö. MUSZ. 780. sz. Már SETÄLÄ utalt arra (SUS. Aik. XVII., 31), hogy az indogermánságban az ó-ind. *aŋkâ-s* 'haken, biegun zwischen brust und hüfte', *āñcati* 'biegt', ófn. *angul* 'angel', lit. *anka* 'schlinge', gör. *ἀγκών* 'bug, ellenbogen', *ἄγκος* 'bucht, thal', lat. *ancus* mellett a finnugor szavak vocalismusanak pontosabban megfelelő zártabb hangzójú alakok is vannak: gör. *ἄγκος*, lat. *uncus* 'haken'. Az *a* : *o* hangzováltásra vö. *acuo* ~ *ocris*, WALDE, Wb. 30.

## 21. ár 'subula'.

cser. Kel. GEN. *würz* 'ahl'.

mdE. *uro* | M. *ura* id. PAASONEN, Kiel. Lisiä, 21.

finn *ora*, gen. *oran* 'terebra minor, max. clavus ferreus candens et urens, quo terebratur' | ész *ora*, gen. *ora* 'brennbohrer, pfriem, dorn (im schlosse), insektenstachel, spieß'.

lpK. GEN. Ter. *viorre* (*oa*), Kild. *uo'rr*, Not. *ua'rr* 'ahle'; *oarre* FRIIS.

MUNKÁCSI ÁKE. 137 a felsorolt finnugor szavakat a szkr. *ārā*- 'subula' szóval veti egybe, a vocalismus eltérése azonban egybevetését valószínűtlenné teszi (szkr. *ārā* = ófn. *āla*, óizl. *alr*, az \**ēl*- 'spitzt sein' gyökérhez, vö. WALDE, EtWb. 19 l.).

## 22. árva 'waise'.

mdE. *uros*, *urus* | M. *urəs* 'waise', PAASONEN, Kiel. Lisiä, 22.

finn *orpo*, *orvo*, gen. *orvon* 'orbis parentibus'; *orpo-lapsi* 'puer orbatus'.

lpN. *oarbes*, *oarbbas* 'orbis parentibus' | Lule WIKL. *or<sup>a</sup>pāse*-nom. *or<sup>a</sup>pēs* 'waise'.

Az indogermániságból az idetartozó alakok közül főlem-lítendők: lat. *orbis*, gör. *ὀρφανός*, örm. *orb* 'waise', óbolg. *rabъ* 'sklave' = óind. *árbbas* 'klein', ÁKE, 145, WALDE, Wb. 436.

## 23. szárad 'trocken werden'; száraz 'trocken'.

vogÉ. *sūr*- 'szárad'; *sūrl*- caus.; *sūrəŋ*, *sūrəm* 'száraz' II.

54. | KL. *šurr*- 'szárad'; *šurl*- caus. *sūrəŋ* (sic!) 'száraz' IV. 159, ÁKE. 279.

osztj. Trj. *sūrəmt*- (v. mom.) 'trocken werden' ~ *sār*- id.

SUS. Toim. XXIII. 89, 296. Az ősosztjákban \**a* ~ *u* hangzováltás.

? zürj. WIED. *šural*-, *šurav*- 'trocknen (an der luft)' | perm.

Rog. id.

lpN. *soarvve*, gen. *soarve* 'pinus vel abies arida'; *soarvvat*,

1. sz. *soarvam* 'exarescere (de abiete v. pino dicitur)' | lpS. *sor<sup>e</sup>vē*-, gen. *sorvē* 'torrfur' WIKL.; *sor<sup>o</sup>vu*- 'vertrocknen, von föhren' WIKL.; *soärvie*-, *suärēvie*- id. HAL.

Vö. MUSZ. 280. sz. SETÄLÄ, FUF. II. 252.

24. váll acc. *vállat* 'schulter'.

finn *olka*, gen. *olan* 'humerus' | ész *ölg*, gen. *öla*; *öla*, gen. *öla* 'schulter'.

lpN. *oalge*, gen. *oalge* 'humerus'; Polmak. *üälgi* id. SUS. Toim. XX. 263 | lpS. *ol'kē-*, gen. *ol'kē* id. WIKLUND. | lpK. GEN. Ter. *viol'kē (oa)*, Kild. *uo'lk*, Not. *ua'lk*, Akk. gen. plur. *o'lgj* id.

MUSz. 589. sz. idevonja még a következő vogul és osztják szavakat: vogÉ. *vāγæn* II. 22; lat. *varnæn* II. 315 | FL. loc. *vā'inta*, III. 409; birt. személyraggal: *va'inænt*, *va'inæntæ* III. 409, 411 'váll' | K. *vāinæm* 'vállam' VNyj. 206 | P. *vāinæ* 'váll' VNyj. 242; vog. AHLQ. *vain*, *vāγin*, *voain*, *voin*, 'schulter' || osztj. Demj. *vōn* PATK.; Surg. *vān* id. CASTR. Azt hiszem, túlmerész feltevés volna, hogy a vog. *vāγæn* e. h. való: \**vāγæl*; ez utóbbi alak, olyan hangátvetéssel, mint a *toll*, *mell*, *válik*, stb. esetében, megfelelhetne a finn *olka*-nak.

2. Magyar *a* (= *á*) = cser. *o* ~ *u* (*ø*); md. *o* ~ *u*; finn *ō* ~ *o*; lp. *uo* ~ *oa*.

25. avik [*ouic* BORN. Préd. II. 202] 'penetrare; minui, densi, contrahi'; *avat* 'imbuere, penetrare facere; pannum densare; inaugurare'.

KL. *tuj-* 'bemenni', præs. *tūm*, præt. *tūsæm* VNyj. 133 | AL. id. VNyj. 174 | K. id. VNyj. 228 | P. id. VNyj. 254 | T. *tój-*, præs. *tóm*, præt. *tósæm* id. VNyj. 296.

osztj. Ni. *tōγ-* | Kaz. *āγγ-* ~ ÉD. *tāγ-* | Trj. *āγγ-* | V. *lvγa'*- Vj. *ivγa'*- | O. *lvγ-* 'eintreten, hineingehen'. Hangzováltás: \**o* ~ *ǻ*, vö. SUS. Toim. XXIII. 49, 301.

zürj. WIED. *sun-* 'tauchen, untertauchen, eintauchen' | votj. MUNK. *zum-* 'merülni, alámerülni, alá bújni'; Ufa *zīm-* WICHMANN, Vocalismus, 16.

cserK. GEN. *šuygaltam*, *šuygaltam* 'tauchen, untertauchen, auf das gesicht fallen' | Mezei TROICKIJ *šuygaltam* | cserH. RAMST. *šāγga'ltam* 'stolpern, fallen'.

mdE. *sova-*, Kad. *suva-* | M. *suva-* 'eintreten, hineingehen, hereinkommen'.

f. *sovum*, inf. *sopia* 'aptus, conveniens, commodus sum'; 'convenio, concilior', PAASONEN *S*-laute 21. lap szerint Savo-ban 'raum haben od. finden' jelentésben is járatos. | ész. *sobima*, *sōbima* 'sich vertragen, sich verstehen mit jmd., sich vereinigen, sich fügen, passen, gelingen'.

lpN. FRIIS *suoygat*, pr. *suoyam*, *suodnjat*, *suonjam* 'clam subreperere' | Lule *sūək'γa-* id. WIKL. | lpK. GEN. Ter. *soayγa-*,

Kild. *soayne*- 'eintreten'. FRIIS Wb., WIKLUND UL. 311 a lpN. *čagyat*, *čagam* 'se insinuare, arte sibi aptare (vestem), clam subreperē' igét egybevetik az *s*- kezdetű lapp szavakkal; a vocalismus szempontjából is ajánlatosabb különválasztani (PAASONEN — kérdőjellel — a votj. *žum*- 'untertauchen' szóval veti egybe).

Vö. PAASONEN *S-laute*, 20; SETÄLÄ, FUF. II. 253.

### 26. nyal 'lecken'.

vogAL. *ñälämt*- 'nyal' VNYj. 177 | K. *ñälent*- VNYj. 224. osztjÉD. *ñät*- | Trj. *ñäa*- | V. Vj. *ñvla*'- | Ni. *ñöt*- | Kaz. *ñöä*- | O. *ñvl*- 'lecken' ~ V. Vj. *ñölämt*- (v. mom.). Az őszosztjákban \**o* ~ *ä* hangzóváltás, SUS. Toim. XXIII. 50, 300.

zürj. WIED. *ñul*- | permi GEN. *ñul*- | votj. MUNK. *ñul*- 'belecken'. cserK. *nul*- 'lecken' GEN. | E. *nul*- id. TRJ. | H. *näl*- RAMST. md. E. M. *nolan* id. NYK. V. 208.

finn *nuolen*, inf. *nuolla* 'lingo, lambo, catillo' | ész. *nōlima* id. lpN. *ñoallot*, 1. sz. *ñoalom* 'lingere, lambere' | Lule *ñöllu*- id. WIKL.

Vö. MUSz. 432.

27. *tó* [1135: *tou*; 1193: *tow*; 1200, 1214: *tou* stb. OklSz. *thow* Beszt.; acc. *tavat*, személyraggal: *tava*, de vö. 1067/1267: *Wensellew towa*; 1211: *thouua*, *toua*; 1231: *toa*; 1256: *tova*; stb. OklSz. Vö. még *torával* Csúzy, Sip. 323, *tovas* PPB.] 'teich'.

vogT. *tō* plur. *tōwat*, birt. személyraggal: *tōm*, *tōn tōtō* 'tó' ÁKE. 607.

osztjÉD. *tōy* | Trj. *tōy* | V. Vj. *tōy* | Ni. *tōy* | O. *tōy* 'teich, landsee'. Alaphang: \**ō*, vö. SUS. Toim. XXIII. 287.

zürj. WIED. *ty* 'see, landsee, teich' | permi GEN. *to* id. | votj. MUNK. *to*, Kaz. *tu*, Sar. Malm. *tj* (iness. *tjijn*) id. WICHMANN, Voc. 53.

? finn *suo*, gen. *suon* 'palus' | ész. *sō*, gen. *sō* 'wiesenmoor, sumpf, morast'.

? lpN. *suoggo*, gen. *suoggo*; *suodnio*, g. *suonio* 'palus, stagnum gramineum'.

Vö. MUSz., 229. sz.; UL. 311; ÁKE. 607.

3. Magyar *o* = mord. *u*, finn *o*, lp. *uo*.

28. *csomó* 'knoten; buckel, geschwür; gruppe, haufe'.

mdE. *śulmo*, *śulmā* | M. *śulmā* 'knoten, bündel'; *śulma-* '(zusammenknüpfen, (zu)binden, stricken)' ML. 49.

f. *solmi*, gen. *solmen*; *solmu*, gen. *solmun* 'nodus'; *solmin* inf. *solmia* 'nodare' | észt *sōlm*, gen. *sōlme* 'knoten, schleife, schlinge'; *sōlmima*, *sōlmama* 'knoten, knüpfen'.

lpN. *śuolbma*, *śuolma* 'nodus' FRIS | Lule *śuol<sup>a</sup>ma*- id. WIKL.

Vö. MUSz. 395 sz. PAASONEN, *S*-laute, 60;

29. *odu* [*wdw*, JordC. 310, ÉrdyC. 636 *udu* C., Székelyföld, Moldva, MTsz. *adu* NySz., Duna mell., Balaton melléke, Zala m., MTsz.] 'höhle'.

osztjÉD. *únt* | Trj. *ǫn't* | V. Vj. *ǫn't* | Ni. *un't* 'das innere, bauch'. Alaphang \**ǫ*, SUS. Toim. XXIII. 144, 280.

mdM. *unda* | E. *undo* 'odu, faodu' NyK. V. 166.

finn *onsi*, gen. *onnen* 'cavus, cavitas; vallis profundior'; *ontelo* id.; *onsin*, inf. *onsia* 'cavo, excavo' | észt *ōz*, gen. *ōne* 'höhlung, höhle'.

lpN. *vuovda*, gen. *vuovda* 'cavum, spelunca, cella incubandi, vas ligneum cavatum' | S. *vu<sup>u</sup>ta-* 'hohler stock, den man zum nest für enten hinaussetzt, um ihre eier leicht finden zu können' WIKL.

Vö. MUSz. 918.

4. Magyar *á* ~ *a* (= *ā* ~ *ǎ*) = cser. *o* ~ *u* (*ǎ*); md. *o* ~ *u*; finn *o*; lp. *uo* ~ *oa* ~ *o*.

30. *aj*, *áj* 1. 'schlitz, ritz, spalte' SI.; 2. [ály KRESZN.] 'thal, schlucht' OklSz., NySz., MTsz. Gyakori völgy-, rét- és dülőnevekben.

*ajak* 'lippe; kinn', -*k* demin. képzővel, vö. CzF.; SZINNYEI, Nyr. VIII. 100, Budenz-Album 41.

*ajtó* 'thür'.

vogÉ. *āwi* | KL. *ou* VNyj. 105, 126 | K. *ou*, plur. *out*, 3. sz. birt. raggal *owät* VNyj. 189 | T. *ajuw*, 1. sz. birt. raggal *ajwəm* 'ajtó'.

osztjÉD. *ǫγ* | Trj. 'ǫγ' | V. Vj. *ǫγ'* | O. *ǫγ* 'öffnung der flasche'; őszosztják alaphang valószínűleg \**ǫ*, vö. SUS. Toim. XXIII. 72, 278.

zürj. WIED. *vom* 'mund, maul, öffnung, mündung'; *vom-*

*dor* 'lippe' | permi GEN. *ym*, Rog. *öm* 'mund' | votj. Glaz., Ufa. *im*, Malm. Jelab. *im* id. WICHMANN, Vocalismus, 18, 69, 77; *im-dor* 'ajak'; Kaz. *em* 'mund', mündung' MUNK.

? cserKel. GEN., Mezei TROJICKIJ. *ay* nyílás | Hegyi RAMST. *äy* id. mdM. *ovs, ovks* 'das gebiss am zaume' (mintegy: 'szájadzó') | mdMar. *oŋkšt* id. | mdE. Kaži. *ojkst* (plur.) id. ML. 43.

finn *ovi*, gen. *oven* 'janua, ostium' | észt *ou*, gen. *ou'e* 'hof'. lpN. *vuogas, vuonjas* 'capistrum, proprie quo os canum ocluditur, s. obturatur, ne mordeant rangiferos' FRIS | Lule *vūŋgaste-* '(einen hund) halftern'.

MUSz. 789. sz.: SETÄLÄ, Festschrift til Vilh. Thomsen, 232. l.; UL. 208.

31. *három*, acc. *hármát* 'drei'; *harmad* 'dritte'; *harmincz* 'dreissig'.

vogÉ. *χūrəm* | AL. *k'ūrəm* VNyr. 121 | K. *k'ūrəm* | P. *k'urt* | T. *k'örəm* 'drei'.

osztjÉD. *χūdēm* | Trj. *k'ōlēm* | V. Vj. *k'ōlēm* | Ni. *χūtēm* | Kaz. *χōlēm* | O. *χōlēm* 'drei'. Alaphang \**o*, SUS. Toim. XXIII. 148. zürj. WIED. *kujim* | permi GEN. *kvim* | votj. MUNK. *kün*, *kwin* '3'; votj. *kuamjn* 'dreissig', zürj. *komjn* id. WICHMANN, Vocalismus, 73.

cserK. *kum* | H. *kēm* RAMST.

mdM. *kolma* | E. *kolmo* ML. 114.

finn *kolme*, gen. *kolmen* | észt *kolm*, gen. *kolme*.

lpN. *golbmâ* 'drei' ~ *goalmad* 'dritte' | Lule *kolmo-* 'drei'; *kōlmâte-* 'dritte' | lpK. Ter., Akk. Kild. *kolm*, Not. *koum* 'drei'; Ter., Kild. *koalmant*, Not. *kualmat*, Akk. *kolmat* 'der dritte'.

Vö. MUSz. 311. sz.

5. Magyar *a* ~ *o* (= *â* ~ *o*) = cser. *o* ~ *u* (*â*); md. *u*; finn *ō* ~ *o*.

32. *hal* [*holsz* HB.; *hol* VitkC. 72; *hola* VitkC. 11, *holni* 18, *holotak* 23, *holuan* 39; *holnom* WeszprC. 30, de a *halál* szó e codexekben is állandóan *a*-val: *halal*; rendszerint zártabb tőhangzót mutat a régiségben a *holtam*, *holtál* mult és a melléknévi igenév; a mai köznyelvben inkább csak ez utóbbi őrizte meg zártabb tőhangzóját: *holt*] 'sterben'.

vogÉ. *χāl*- 'meghal' I. 6 | KL. *k'āl*- VNyj. 116 | AL. *k'āl*-, 1. sz. *k'alləm* VNyj. 172 | K. *k'ōl*- II. 376 | P. *k'wāl*-: *k'wālesəm* 'bele haltam' VNyj. 248 | T. *k'āl*- VNyj. 275.

osztjÉD. *χāt*- | Trj. *k'ā*- | V. Vj. *k'vā*- | Ni. *χāt*- | Kaz. *χā*- | O. *χvl*- 'sterben' ~ Trj. *k'ō*- (verb. frequ.) | V. Vj. *k'ō*-lt- (v. caus.), Vj. *k'ōlāmt* (v. mom.). Az ősosztjákban \**o* ~ *ā* hangzóváltás, SUS. Toim. XXIII. 45, 300.

zürj. WIED. *kul*- | perm. GEN. *kul*- | votj. MUNK. *kul*- 'sterben'. cser. K. E. H. *kol*- id. SZIL. RAMST.

mdÉ. *kuloms* 'sterben'; *kulos* 'er starb'; *kulomo* 'tod' | M. Pšen. *kulāms* 'sterben' ML. 87, 97, 115.

finn *kuolen*, inf. *kuolla* 'mortem obeo, morior' | észt *kōle*- 'sterben, absterben, gelähmt werden'.

Vö. MUSz. 99. sz.

33. *vagyon, van; valék; való* [vognuc HB.; vola HB.; uolov HB.; vottok RMNy. II. 97]; *volt, volna* 'sein'.

vogÉ. *āl*- 'élni, lakni'; *ās*- (< \**āls*-) 'lenni' VNyj. 49 | KL. *ōl*- 'lenni', VNyj. 130 | AL. *alləm* 'vagyok'; *āli* 'van'; *alnēm* 'volnék'; *alsəm* 'voltam'; *alnō* 'élet'; *ōlən!* *ōlā* 'légy', 'legyen' (*a* ~ *ā* ~ *o* hangzóváltás) | K. P. *ōl*- id. VNyj. 217, 253; *ūlsət* 'éltek' VNyj. 207; K. *ūl*-əm 1. sz. IV. 382. | T. *āləm* 'vagyok'; *āl* 'van'.

osztjÉD. *ūt*- | Trj. *u*- | V. Vj. *uol*- | Ni. *ut*- | Kaz. *u*- | O. *ōl*- 'leben, sein'. Alaphang: ? \**o*, vö. SUS. Toim. XXIII. 151, 279.

zürj. WIED. *vōl*- 'sein' | perm. GEN. *vōl*- id. | votj. MUNK. *vīl*-, Kaz. *vgl*- id.; *val* 'vala'.

cserKel. GEN. *ulām* 'vagyok' | cserH. RAMST. *ūlās* 'sein'.

mdÉ. *ulan, élan* | M. *ulān* 'ich bin', ML. 82. PAASONEN idézett h. a magánhangzós szókezdetet tartja eredetibbnek.

f. *olen*, inf. *olla* 'esse'.

Vö. még a következő török alakokat: oszm. krim. azerb. *ol*- 'sein, werden' RADL. | ó-tör. THOMS. ujj. VÁMB. kún CCum. *bol*- | alt. VERB. *pol*- | kaz. BÁL. *bul*- | csuv. PAAS. *pyl*- 'sein werden' | mong. *bol*- id.

6. Magyar *á* ~ *a* ~ *o* (= *ā* ~ *ā* ~ *o*) = cser. *o*, *u*, md. *u*, finn *ō*, *o*, lp. *oa*.

34. \**āl*-. *ālom* 'schlaf, traum'; \**ālm*-. *ālmél* NySz., *ālmél*-

*kodik* 'staunen, betäubt sein'; *ámul* < *álmul* NySz. id.; *ámit* < *\*álmélt* 'täuschen'; *ámolyog* < *\*álmolog* 'betäubt, verblüfft sein; müssig herumschlendern'.

\**al*-. *alás* 'schlaf'; *aló* 'schlafend' NySz., MTsz.; *aluszik* (*alvó, alvás*) 'er schläft'; *alut* NySz. 'einschlafeln; zum gerinnen bringen'; *alom* 'unterstreu'.

\**ol*-. *olt* melléknévi igenév ezen összetételben: *ótvár* < *olt var* (vö. MNyv. V. 224) 'der grind', tkp. 'alutt var'; *olt* caus. 'auslöschen; zum gerinnen bringen'.

vogÉ. *üləm* VNyj. 7 | KL. *üləm* VNyj. 112, de: *ulmœhsä* VNyj. 118 | K. *üləm*: *ülmœgæs* 'álmosan' IV. 267 | P. *vuləm, vulmœ* VNyj. 234 | T. *öləm* VNyj. 259, 265; *wöləm* 278 'álm'; valószínűleg ide tartozik (-*m* mozzanatos képzővel) vogÉ. *álm-ámul* NyK. XXV. 178, vö. még NyK. XXXIV. 217.

osztjÉD. *ödəm* 'schlaf, traum' | Trj. *āladm* | V. Vj. *ālām* | Ni. *ātəm* | Kaz. *āladm* | O. *āləm* 'schlaf' ~ Trj. *ūladm* | V. Vj. *ūlām* | Ni. *ūtəm* | Kaz. *ūōladm* | O. *ūlām* 'traum' SUS. Toim. XXIII. 90. A felsorolt alakpárok (figyelemreméltó a 'schlaf' ~ 'traum' jelentésmegoszlás is) ösosztják \**a* ~ *u* hangzóváltakozás nyomát őrzik, vö. SUS. Toim. XXIII: 236, 296.

zürj. WIED. *on, un* 'schlaf'; permi GEN. *un* id.; votj. Ufa *im* | Jelab. *un, um* | Malm. *un* | Sar. Glaz. *um* (tő: *unm* < *\*ulm*-) id. WICHM. Vocal. 15, 74.

cserKel. Mez. *omo* SZIL. | cserH. *om* id. RAMST.

mordM. *udəm* | E. *udomo* 'álm'; M. E. *udan* 'fekünni, alunni'.

mM. *udəms* | E. *udoms* 'schlafen' PAAS. Kiel. Lisiä 42.

finnS. *vuode*, gen. *vuoteen* 'ágy' | észk *vōdi* | liv *uodild* id. SETÄLÄ, NyK. XXVI. 399.

lpN. *oaddēt, oadam* 'dormire; Polmak *uāddēt* NIELSEN, Quant. 298 | lpS. Lule *ōte*- id.; *ōddaje*- 'einschlafen' WIKLUND Frostv. Stens. *oaret, oāret, oāret*, Stens. *oāret, uāret* HALÁSZ, 'aludni, feküdni, háltni' | lpK. Ter. *viōtte*- (*oa*); Kild. *uōtte*-; Not. *uādde*-, Akk. *ōdde*- id.; caus. Ter. *oattāhte*-, Not. *oaddte*-.

A vocalismus szempontjából figyelembe veendő a törökség idetartozó adatai: oszm. csag. kirg. krim. *uju*- 'schlafen, einschlafen, steif werden, gerinnen' RADL. | ujj. *udi*- id. RADL. | szoj. RADL. *udu*- id. | sor. szag. kojb. kacs. *uzu*- id. RADL. | jak. BÖHTL. *utui*- id.; *utut*- caus. Török alapalak: *\*udu*-.

Vö. MUSz. 800. sz.; SETÄLÄ, NyK. XXVI. 385; GOMBOCZ-MELICH, MNy. II. 304.

35. ház acc. házat 'haus'; haza 'nach hauser'; honn (< \*holn, vö. SETÄLÄ, NyK. XXVI. 425) 'zu hauser'.

vogT. *k'ul* 'ház' VNyj. 256. SETÄLÄ valószínű feltevése szerint különválasztandó a többi nyelvjárások magashangú alakjaitól: É. *kwal* | L. K. *kwäl*. Másik MUNKÁCSI, VNyj. 256, ÁKE. 336.

osztjÉD.  $\chi\acute{o}t$  | Trj. *k'á't'* | V. Vj. *k'á't'* | Ni.  $\chi'o't'$  | Kaz.  $\chi'o't'$  | O.  $\chi\acute{a}t$  'haus'. De oÉD.  $\chi\acute{o}p'o'y$  'ajtó'. Alaphang \*a. SUS. Toim. XXIII. 90, 277.

zürj. WIED. -ka, -ko, -ku összetételekben: *ker-ka*, *ker-ku* 'haus, stube'; *jen-ko* 'heiligschrein'; *kola* 'jägerhütte'. | permi GEN. *ku* 'haus' | votj. MUNK. -ka, -ko összetételekben: *kor-ka* 'haus, zimmer' (*kor* 'balken'), *vu-ko* 'mühle' (*vu* 'wasser'); Sar. Malm. *kwa* (személyraggal, *kwaä*, *kwaed* ill. *kwää*, *kwäed*; iness. *kwalan*, elat. *kwalas*); Kaz. Glaz. *kuala* (személyraggal: *kualaä*) 'das wotjakische sommerzelt'.

cserK. *kuðo* GEN. | E. *kuðo* TRJ. | H. *kuðā* 'haus, heim' RAMST. mdE. *kudo* | M. *kud* 'haus' ML. 32, 97, 98.

finn *kota*, gen. *kodan* 'domus vilior, casa, max. culina; *koti*, g. *kodin*, *koto*, gen. *kodon* 'domicilium, habitaculum' | észt *kodu*, gen. *kou*, *koju*; *kodo*, gen. *koo*, 'haus, heimat'; *koda*, gen. *koa*, *koja* 'haus, gebäude, vorhaus, sommerküche der bauern'.

lpN. *goatte*, gen. *goade* 'tentorium, tugurium, domicilium'; Polmak. *guäötti*, id. SUS. Toim. XX. 242 | S. *kōhtē*, gen. *kōtē* 'lappkâta' WIKL. | lpK. GEN. *kiō'tte* (*oa*), Kild. *kuō'tt*, Not. *kuō'ht*, Akk. *ko't* 'lappländische hütte'.

Vö. MUSz., 120. sz.; SETÄLÄ, NyK. XXVI. 402; ÁKE. 333. MUNKÁCSI i. h. a felsorolt fgr. szavakat az av. *kata* (< *kan*- 'graben') 'graben, haus' szóval veti egybe. A vocalismus szempontjából pontosabban illenek a következő idg. alakok, a melyekre már THOMSEN (Den got. sprogklassen indfl. 40. l.) is utalt: ó-skand. *kot*, aln. *kot*, úfn. *kot*, *kote*, angolsz. *cot* 'hütte' | litván *kuõs*. Germán jövevényszavak: a szláv *koŭ* és családja. Ellenben nem tartozik ide a szkr. *kuṭa*-, *kuṭi*- (bázisa \**kert*, SCHMIDT, NyK. XXXVI. 463). Vö. WIKLUND, Le Monde Oriental I. 61.

E csoport szavainak magánhangzó-megfeleléseit a következő táblázat tünteti fel:

	m.	v.	o.	z.	v.	cs.	md.	f.	lpN.
ág	$\bar{a}$			u	u	o		o	uo ~ oa
ár	$\bar{a}$					wü	u	o	oa
árva	$\bar{a}$						u	o	oa
szárad	$\bar{a}$	u	u ~ a	u					oa
váll	$\bar{a}$							o	oa
av-	$\check{a}$	u	$\check{\rho} \sim \check{a}$	u	u ~ i	u, $\hat{\delta}$	o ~ u	o	uo
nyal	$\check{a}$	$\check{a}, a$	$\check{\rho} \sim \check{a}$	u	u	u, $\hat{\delta}$	o	uo	oa
tav-	$\check{a}$	u	$\check{\rho}$	o	o ~ i			uo	
csomó	o		$\rho$				u	o	uo
odú	o		$\rho$				u	o	uo
aj ~ áj	$\check{a} \sim \bar{a}$	o	$\rho$	o	i		o		uo
három	$\check{a} \sim \bar{a}$	$\bar{u}$	$\rho$			u, $\hat{\delta}$	o	o	oa ~ o
hal-	$\check{a} \sim o$	$\check{a}$	$\rho \sim \check{a}$	u	u	o	u	uo	
val-	$\check{a} \sim o$	$\check{a} \sim u$	$\rho$	o	i	u, $\hat{\delta}$	u	o	
álm	$\bar{a} \sim o$	$\check{a} \sim u$	u ~ a	o, u	u	o	u	uo	oa
ház	$\bar{a} \sim o$	u	a			u	u	o	oa

Nyilvánvaló, hogy ez esetben a finnugor alaphang *o*, még pedig valószínűleg nyiltabb  $\rho$ -féle hang volt, a melynek a finn *uo* ( $< \bar{o}$ ) erős, a finn *o* gyenge fokát őrizte meg. Már SETÄLÄ kimutatta többször idézett tanulmányában, hogy ugyanígy kell felfognunk a lp. *uo* és *oa* viszonyát is, a melyek egyugyanazon paradigmán belül is váltakoznak egymással (a már idézett *vuoggâ ~ oaggot-on* kívül vö. még *vuollat* 'dolare' ~ *oallot* 'deglubere'); a lp. *uo* az erős, az *oa* (és *o*) a gyenge fokot képviselné. Éppen így a mordvinban az *o* az erős, az *u* a gyenge fok képviselője volna:

lapp *uo ~ oa*

finn  $\bar{o} \sim o$

md.  $o \sim u$

Megjegyzendő, hogy a finn *uo*, lapp *uo*-val szemben a mordvinban elég gyakran *a*-t is találunk, a mely SETÄLÄ szerint az *o*-sor legerősebb fokát képviselné, pl.

lp.	f.	md.
<i>ñuolla</i>	<i>nuoli</i>	<i>nal</i>
<i>suodna</i>	<i>suoni</i>	<i>san</i>
	<i>suola</i>	<i>sal</i>
<i>vuollat</i>	<i>vuolla</i>	<i>valams</i>
<i>duobma</i>	<i>tuomi</i>	<i>lajmä, E. lom</i>
<i>guorra</i> 'rand'	<i>kuori</i>	<i>kar</i> 'bastschuh'
<i>juodna</i> 'anschlag'	<i>juoni</i>	<i>jan</i> 'ösvény'
<i>ñuoskas</i>	<i>nuoskea</i>	<i>načka</i> 'nedves'.

Tehát SETÄLÄ szerint az *o*-sor a mordvinban így alakulna: *a ~ o ~ u, ø*, pl. *nal ~ nolams, kolmo ~ kuləms, kəla:n* (SUS. Aik. XIV<sub>3</sub>. 49).

Ha azonban az ide tartozó legbiztosabb eseteket a többi finnugor nyelveken is végig kíséjük, különösen az ugor csoportban az *o*-sorétól lényegesen eltérő megfeleléseket találunk:

lpN. *duobma*, K. *tuom, tum* | finn *tuomi* | mdM. *lajmä, E. lom, lom* | ? cser. *lombo, lomba* | zürj. *löm* | votj. *lom* | osztjD. *iüm, iüm̄iuz*, Trj. *iòm*, O. *lòm* SUS. Toim. XXIII. 149 | vogÉ. *lām, K. lom, P. KL. T. läm* Prunus padus, ahlkirschbaum'.

lpN. *ñuolla*, gen. *ñuola*; K. Ter. *ñüll* (de: *ñüll-passa* 'armbrust'), Kild. Not. *nuoll* | finn *nuoli* | md. *nal* | zürj. *ñöl* | votj. *ñil, ñel*, Sar. *ñol* | osztjÉD. *ñot*, V. Vj. *ñat*, O. *ñal* SUS. Toim. XXIII. 88, 276 | vogÉ. *ñäl*, AL. KL. *ñäl*, K. *ñol* P. *ñäl*, T. *ñel, ñäl* ÁKE. 477, VNyj. 120, 170; VNépkGy. IV. 346. | magy. *nyíl*, acc. *nyilat*.

lpN. *suodna*, K. Ter. *s̄inn*, Kild. *s̄inn*, Not. *suonn* | finn *suoni* | md. *san* | cserK. *šön*, H. *šün* | zürj. *sön* | votj. Sar. *son* | osztj. *tòn, àn, àn̄, àn̄* SZINNYEI, NyH<sup>3</sup>. 142 | vogÉ. *tān*, KL. K. P. *tōn*, T. *tān* ÁKÉ. 367 | m. *in*, acc. *inat*.

lpN. *čuobma* 'pellis piscis', lpK. Ter. *čūmm*, Kild. Not. *čuomm* id.; Ter. *čūms*, Kild. *čūmas*, Not. *čuomiš* 'fischschuppe' | finn *suomu* | md. *šav* 'geld' | cserK. H. *šüm, süm*, M. *söm* 'schale, schuppe' | zürj. *šöm* | votj. *šom* 'schuppe, geld' | osztj. *sòm, sùm* | vogÉ. *sām*, L. K. P. *sóm*, T. *sām* 'schuppe'.

A magánhangzók megfelelése tehát a következő:

	lpN.	lpK.	f.	md.	cs.	z.	v.	o.	vÉ.	vD.	m.
nuoli	<i>uo</i>	<i>ū, i</i>	<i>uo</i>	<i>a</i>		<i>ö</i>	<i>o</i>	<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>ä, o</i>	<i>i</i>
suoni	<i>uo</i>	<i>ū, ī</i>	<i>uo</i>	<i>a</i>	<i>ö, ü</i>	<i>ö</i>	<i>o</i>	<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>ä, o</i>	<i>i</i>
suomu	<i>uo</i>	<i>u, ī</i>	<i>uo</i>	<i>a</i>	<i>ö, ü</i>	<i>ö</i>	<i>o</i>	<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>ä, o</i>	
tuomi	<i>uo</i>	<i>n</i>	<i>uo</i>	<i>a</i>	<i>ʔo, u</i>	<i>ö</i>	<i>o</i>	<i>u~a</i>	<i>ā</i>	<i>ä, o</i>	

Megjegyzendő még, hogy a magyar mélyhangú *i*-nek egyébként is az összes kétségtelen esetekben vogÉ. *ā* (*a*) felel meg:

*ipar* ~ vogÉ. *āpər* 'gewandtheit'.  
*csillog, csillag* ~ vÉ. *salī*.  
*fiog, fiogani* ~ vAL. *pannam-*.  
*inni* ~ vogÉ. *aj-*, K. *āj-* id.  
*szilony, szilánk* ~ vÉ. *sālām*.  
*szidni* ~ vÉ. *sāt-*, T. *sāt-* 'ráolvasni'.

Azt hiszem, hogy az ilyen esetekben nem a finnugor *o*, hanem a fgr. \**i*-sorba tartozó esetekkel van dolgunk.

Visszatérve az *o*-sorra, a cseremisiz nyelv kettős megfelelését éppúgy foghatjuk fel, mint a mordvinét: *o* az erős, *u* (*â*) pedig a gyenge fokot képviseli.

A permi nyelvekben az *u* mellett gyakrabban tűnik fel az *i* is; egy esetben az *i*, mint az *u* váltóhangzója is szerepel. Az osztjákban többnyire *o*-féle hangokat, a vogulban *u*-t és *â*-t találunk, a melyek két esetben egy paradigmán belül is váltakoznak. Az ösvogul *u* ~ *â* hangzóváltásnak az interdialektikus megfelelésekben egyébként is számos nyomát találjuk:

T. *k'uné* 'húny' ~ P. *k'āni*, K. *k'wānk'i*.  
 É. *χump* 'hab' ~ K. *k'āp*.  
 KL. *k'unāltā* 'valamikor' ~ É. *χānal*.  
 É. *χuji* 'fekszik' ~ *χājti* id.  
 É. KL. *jāmās* 'jó' ~ T. *jumas*.  
 É. *jurtəl* 'vele' ~ K. *järtəl*.  
 É. *jūnt-* 'varr' ~ AL. *jāt-*.  
 É. *jār* 'erő' ~ *jüräg* 'erős'.  
 É. *muñəm* 'izzadság' ~ K. *mānmiy*.  
 É. *num* 'felső' ~ *nāny* 'fel'.  
 É. *mūl-*, AL. *mul-* 'mulik' ~ T. *māl-*.  
 É. *nāwi* 'mozog' ~ T. *nūw-* id.  
 É. *pūnsi* 'kinyit' ~ AL. *pānsi*.  
 É. *sāys* 'zsombék' ~ *sūysəy*.  
 É. *tulā* 'ujj' ~ K. *tāl* id.

A mi végre a magyart illeti, nyilvánvaló, hogy a magyar *á* a finnugor *o*-sor erős (vagy egyik erős) fokát is képviseli. Már MUNKÁCSI éles szeme észrevette (NyK. XXV. 182), hogy a mai magyar nyelv finnugor szókészletében a tőszótagban a hosszú *ó* hang milyen gyéren fordul elő. Ha kizárjuk azon szavakat, a

melyeknek hosszú *ó*-ja *au* ill. *ou* kettőshangzó (*hó, tó, jó, só, ló, ró* stb.) vagy *o + l* csoport összevonásából (*ón < oln* vö. vog. *āln*, cser. *wulno, hón < holn-* vö. NySz.) keletkezett, voltaképpen csak az *ólom* szó hosszú *ó*-jának nem tudjuk urát adni. MUNKÁCSI szerint «a magánhangzó eredeti alkatának megőrzésére a szókezdő (vö. vogT. *wōlēm*) volt hatással». MUNKÁCSI tehát idézett tanulmányában egészen helyesen következteti a hosszú *ó* gyér előfordulásából, hogy «az eredeti *ō*-k java része *á*-ra változott».

A finnugor *o*-sor eszerint az egyes nyelvekben, csak a leggyakoribb megfeleléseket tartva szem előtt, így alakulna:

magy. *á* ~ *o* (*a*) [o: *ā* ~ *o* (*ā*)] | vog. *u* ~ *ā* | osztj. *o* | zürj. *u* (*o*) | votj. *u* ~ *i* | cser. *o* ~ *u* | md. *o* ~ *u* | finn *uo* ~ *o* | lp. *uo* ~ *oa* ~ *o*.

Mondanom sem kell, hogy különösen az obi-ugor és a permi nyelvekben fellépő hangzóváltásokat nem tartom minden esetben a finnugor hangzóváltás egyenes folytatásának.

#### IV. csoport.

1. Magyar *á* (= *ā*) = cser. *u*, md. *u*, finn *ū*, lp. *o* ~ *u*.

36. *fa* acc. *fát* 'baum, holz'.

vogÉ. *-pā* (összetételekben, pl. *ulpā*) | KL. *-pā* | AL. *-pā* | P. *-pe* | T. *-pā* pl. *salt-pā* 'hársfa' ÁKE. 264.

zürj. WIED. *pu* 'baum', häufig zu den namen von baumarten hinzugefügt: *koz-pu* 'fichte'; *pi-pu* 'espe' | permi GEN. ROG. *pu* id. | votj. MUNK. *pu*, Kaz. *pe* ez összetételekben: *kis-pe*, *ígl-pe* | Jelab. *pu* id. WICHMANN, Vocalismus, 12.

cserKel. *pu* 'holz'; *pu-ségge* 'baum' GEN. | cserH. *pu* id. RAMST. finn *puu* 'baum, holz' | észt *pū* id.

MUSz. 511. sz.

37. *háj* acc. *háját* 'das schmeer'. Valószínűnek tartom, hogy *háj* éppen olyan analógiás alakulás (elvonás a személyragos *hája* alakból) a \**há* mellett, mint *száj, fej* a régibb *szá, fé* mellett (f. *suu, pää, kuu* = m. *szá, fê, \*há*).

vogÉ. *χūt-* | KL. *k'ūt-* | T. *k'öt-* 'hízni', MUNKÁCSI, NyK. XXV. 178. Talán természetesebb volna a *híz-* igével egyeztetni. Ebben az esetben a magy. *z* (= vog. *t*) frequ. képző volna.

votj. MUNK. *kej*, Kaz. *küj* 'szalonna, zsír, faggyú'.  
 cserK. *koja* 'kövér, kövérség' GEN. | H. *kaja* 'fett, fleischreich' RAMST. SZILASI (Szót. és Adalékok 6.) tatár eredetűnek jelzi, az idézett tör. alakok azonban (oszm. *koju* | alt. tel. kirk. *kojü* | kaz. *kuji* 'dick, dickflüssig, dicht') jelentésre nagyon távol állanak.

md. E. M. *kuja* 'kövérség, kövér' NyK. V. 180; *kuja*- 'hízni'.  
 finn *kuu* 'adepts renum, sævum'.

Vö. MUSz. 92. sz.

38. *más* 'alius, alter'; *másod, második* 'alter, secundus'.  
 vogÉ. *möt* id. VNyj. 15 | KL. *möt* VNyj. 112 | AL. *mot* VNyj.  
 159 | K. *mot* VNyj. 199 | P. *mot* VNyj. 238 | T. *mât, mot, AT. mât* VNyj. 270.

zürj. WIED. *möd* 'ein anderer, zweiter' | permi GEN. *myd* id.; *mödik* id. | votj. MUNK. *müd*, Kaz. *müd* id.

mdÉ. *ombo-*, *omu-* | M. *ombä-*, *oma* 'más' (? = dissimilatióval  
 finn \**muumpi*, SETÄLÄ, SUS. Aik. XIV<sub>3</sub>. 35).

finn *muu* 'alius'; *muutama* 'alius quidam, nonnullus quidam' |  
 észl *mü* 'anderer, sonstig'.

lpN. *nubbe* 'secundus, alius, alter' | Lule *nubbē*, gen. *nuppē* id. WIKL; Herj. Und. *nuppie*, Stens. Frost. *muppie* id. HALÁSZ | Enare *nubbe* | lpK. Ter. *nu<sup>u</sup>mpe*, Kild. *nu<sup>u</sup>mp*, Not. *nu<sup>u</sup>pp*, Akk. *nump* id. GEN. A lapp *nubbe* stb. < őslapp \**mumbē*- < \**mumbä*- (= finn \**mümpi*).

MUSz. 643. sz., UL. 312.

39. *száj* (< *szá*; *száj* elvonás a személyragos *szája* alakból) 'mund'; *szád* 'mündung, öffnung'.

vogÉ. *sünt* | KL. *sut*; birt. 3. sz. személyraggal *süntä* VNyj. 103 | AL. *sât* 3. sz. birt. *sântät* VNyj. 155 | K. *sunt* 'szád, nyílás' VNyj. 190. Vö. még vogÉ. *süp* 'száj'.

votj. MUNK. *šu*, Kaz. *šü*: *šuä*, *šued*, *šuez kwašmä* 'szomjazom, -ol, -ik' | zürj. WIED. *šukes* 'durst'; *šukes-* 'dursten'.

cserK. *šu*: *ime šu* 'nadelöhr' SZIL. | H. *šuš* 'loch'; *im šuš* 'das nadelöhr' (valószínűleg 3. sz. birtokos személyraggal).

finn *suu*, gen. *suun* 'os, ostium' | észl *sü* id.

lpN. *čodda*, gen. *čoddaga* 'guttur' | Lule *čotto*, gen. *čoddoka*

id. | lpK. Ter. *čont*, gen. *čontige*; Kild. *čont*, gen. *čonter*; Not. *čodd*, gen. *čottor* 'speiseröhre, schlund' GEN. < öslapp \**čundage*-, \**čundega*- UL. 313. Malá *čuvva*, Herj. Frostv. Und. *čuvve* id. < öslapp \**čuvvi*, UL. 313.

Vö. MUSz. 272. sz.; PAASONEN, S-laute, 97; SETÄLÄ, FUF. II. 265.

2. Magyar *a* (= *á*) = cser. *u* (*o*), md. *o* (*u*), finn *ū* ~ *u*, lp. *o* ~ *u*.

40. *fan* [*fon*, *fona* Abaúj m., Hegyalja; Székelyföld, Háromszék MTsz.] 'pubes'.

vogAL. *pun* VNyj. 178 | K. *pön* II. 223 | É. *pun* II. 101 'szőr, toll'.

osztjÉ. *pun* 'szőr' PÁPAY 18 | Demj. AKond. *pün*, KKond. *pün* 'haar am körper, wolle, thierhaar'.

cserKel. Mezei *pun* 'toll, szőr' | cserH. RAMST. *pön* 'das haar, die haarfarbe (des pferdes), die feder, das hauthaar (des menschen)'.

md. E. M. *pona* 'haar' ML. 100.

finn *puna* 'rubedo, rubor; color ruber, pigmentum rubrum'; *punainen* 'ruber, rubidus' | észt *puna*, g. *puna* 'röthe'; *punad* 'stoffe zum rothfärben; gemüthsart'; *nemad on ühte puna* 'sie haben gleiche gemüthsart'.

MUSz. 521. sz. A finn és a mordvin szót egybeveti a MUSz. és PAASONEN, Kiel. Lisiä 25. A 'haar' > 'farbe' jelentésváltozásra vö. a finn *karva* 'szőr' és 'szín', valamint az idézett cserH. *pön* szót.

41. *had* [az OklSz. tanúsága szerint a XIV. század közepéig írva: *hodu*, *hod*] 'kriegsvolk, krieg, streit'; 'familie'.

vogÉ. *χánt* | K. *k'önt* VNyj. 190 | P. *k'önt* VNyj. 252 | T. *k'ánt* VNyj. 279 | KL. *k'önt* | AL. *k'ánt* 'had' ÁKF. 316.

osztjÉ. *χánt* 'had' PÁPAY 14, 167.

mdÉ. *koñdamo* | M. *koñama* 'ähnlich, gleich'; *loviñ k.* 'dem schnee ähnlich'; vö. még mdM. *koñdä*, *kuñdä* 'freund, kamerade'.

finn *kunta*, gen. *kunnan* 'complexus, collectio'; *heimo-k.* 'cognati collectione sumti'; *kansa-k.* 'natio' | észt *kond*, gen. *konna* 'gesammtheit, zusammengehöriges ganzes'.

lpN. *godde* 'collectio, congregatio'; *valdde-godde* 'birodalom' | lpS. -*koddē*, gen. *kottē* | lpK. -*ko'nt*: *iemñe-k.* 'maakunta, gegend' GEN.

Vö. MUSz. 89; ÁKE. 316. Azok az idg. alakok, a melyekkel MUNKÁCSI ez utóbbi helyen az idézett finnugor szavakat egybeveti (pahl. *gund* 'heer' | újperzsa *γund*, *γunda*, *γunde* 'schaar, menge, versammelt'), a vocalismus szempontjából nem eshetnek kifogás alá.

42. *halad* [*hallad* NySz., MTsz.] 'fortschreiten'; *halaszt* 'verschieben (eine sache), aufschieben'.

osztjÉD. *χδ̄rāt-* | Trj. *k'δ̄rā-* 'laufen' | V. Vj. *k'δ̄rāl-* 'schreiten' | Ni. *χūrāt-* | Kaz. *χūrā-* 'laufen'. A hangátvetésre nézve vö.:

f. *sulka* ~ o. *tōrāl* | v. *tāwāl*.

f. *valka-ma* ~ o. *voγol-* | v. *va'yl-*.

md. *mälhkä* ~ o. *mēuäl* | v. *mā'yl*.

zürj. WIED. *kīlal-* 'treiben, fluthen, schwimmen, angeschwemmt werden, fluss abwärts fahren'; *kīlöd-* v. caus.

mdE. *kolgems* | M. *kolgan* 'folyni', NyK. V. 179, SUS. Aik. XIV. 33.

finn *kuljen*, inf. *kulkea* 'progredi, provehi, iter facere' | észtkulge- 'sich bewegen, sich begeben, ziehen'.

lpN. *golggat*, 1. sz. *golgam* 'fluere; vagari' FRIIS | lpS. *kol<sup>o</sup>ko-* 'fliessen, rinnen, herumstreifen' WIKL.; *kalākat*, *kallākēt*, *kallākāt* id. HAL. | lpK. Ter. *kolki-*, Kild. Not. *kolke-* 'fliessen' | En. *kulkeä*, *kuulkeä*, *kulggaä* id. UL. 286.

Vö. MUSz. 101. sz. [Máskép, de helytelenül SZILASI, Adal. 8].

43. *hall* (< \**hadl-*) 'hören'.

vogÉ. *χōl-* | KL. *k'wōl-* VNyj. 129 | AL. *k'ōl-*, 1. sz. *k'állam* VNyj. 172 | P. *k'wōl-* III. 521 | T. *k'āl-* VNyj. 256.

osztjÉD. *χūt-* | Trj. *k'ō'ā-* | V. Vj. *k'ōl-* | Ni. *χut-* | Kaz. *χō'ā-* | O. *χō'l-* id. Alaphang \**o*, SUS. Toim. XXIII. 148, 279.

zürj. WIED. *kyl-* 'fühlen, empfinden, hören, merken, spüren, wittern' | permi Rog. *kiv-*, *kyl-* | votj. MUNK. *kyl-* id.

cser. K. E. *kol-* 'hören' SZIL. | H. *kolaš*, 1. sz. *kolam* id. RAMST.

md. E. M. *kulan* id. NyK. V. 182.

finn *kuulen*, inf. *kuulla* 'audire, auscultare, obedire'; *kuultele-*, *kuuntele-* v. frequ. | észtküle- id.

lpN. *gullat*, 1. sz. *gulam* id.; Polm. *gulläst*, SUS. Toim. XX.

186 | lpS. *kullat*, 1. sz. *kulāu* id. WIKL.; Stens. *kū<sup>u</sup>let*, Herj. Und. *kū<sup>u</sup>lih*, Frostv. *kū<sup>u</sup>llot*, *kūllot*, *kuollot* id. HALÁSZ | Enare *kuulüð*, *kullað* UL. 292 | lpK. Ter. *kullj-*, Kild. Not. *kulle-*, Akk. *kullo-* id.

Vö. MUSz. 102. sz.

44. hat 'sechs'.

vogÉ. *çät* | KL. *k'ät* VNyj. 105 | K. *k'öt*, *k'ot* | P. *k'ät* | T. *k'ät* id.

osztjÉD. *çòt* | Ni. *çut'* | Kaz. *çòt'* id. ~ Kond. *çut'* | Trj. *k'ut'* | V. Vj. *k'ut'* | O. *çut* id. Az ósosztjákban *ç* ~ *u* hangzóváltás. SUS. Toim. XXIII. 101, 298.

zürj. WIED. *kvait* | permi GEN. *krat*, *kvat* | votj. MUNK. *kwat* id. cserK. *kut* (attr.), *kuðot* (subst.) | H. *kut*, *kuðät* id. RAMST. mdE. *koto* | M. *kota* NyK. V. 177.

finn *kuusi*, gen. *kuuden* | észt *küé*, gen. *küe*.

lpN. *gutta*, *gut*, gen. *guða* | S. *kuhta*, gen. *kutā* WIKLUND; *kühta*; *köhta*, *köuhta*; *küte*, *ķõ'ta*, *kouta*, *kuota* id. HAL. | lpK. Ter., Kild. *kutt*, Not. *kuht* id. GENETZ.

Vö. MUSz. 116. sz.

45. *kallani*: 'ványolni, sűríteni a gyapjúposztót' SZD.; *kallik*: *kallott* 'attritus, detritus'; *kallódik* 'sensim atteritur, conteritur, consumitur'.

vogÉ. *çäl-* 'elfogy' I. 145; *çölt-* 'elfogyaszt' II. 143; 'tölt (időt)' III. 185 | AL. (*kwat-*) *k'wäläläls* 'elfogyatkozott', VNyj. 161 | K. *k'öl-* 'pusztulni'; 1. sz. *k'ölyəm* v. *k'ölam* VNyj. 219 | K. *k'wäl-* 'elfogy' II. 232 | T. *k'ul-* 'elfogy' VNyj. 275. SZILASI Szójegyzéke helytelenül egynek veszi a vogÉ. *çäl-* 'meghal' stb. igével. A vogT. *k'ul-* hibásan a *çül-* 'marad' czímszó alatt.

osztjÉD. *çöpa-* | Trj. *k'öpa-* | V. Vj. *k'ölä-* | Ni. *çötä-* | Kaz. *çösa-* | O. *çöl-* 'ein ende nehmen, vergehen'. Alaphang: \*ç, SUS. Toim. XXIII. 110, 287.

finn *kulu-* 'teri, atteri, consumi'; *kulutta-* v. *caus.*; *kulu* 'kopás, fogyás, költség' | észt *kulu-*, *caus. kuluta-* id.

lpN. *gollat*, 1. sz. *golam* 'elabi, obsumi, consumi'; Polm. *göllät*; praes. plur. 3. sz. *golläk*; impf. sg. 3. sz. *gollä* 'vergehen (von der zeit)', SUS. Toim. XXIII. 186.

Vö. MUSz. 3. sz.

3. Magyar *o* = cser. *u*, md. *o*, finn *u*, lp. *o*.

46. fon [fanal NySz., MTsz.] 'spinnen, flechten'.

vogT. *pun-* 'fonni' VNYj. 295.

osztjÉ. *ponəy* 'fonott' PÁPAY, 161 | D. *puntem* 'zwirnen' Castr. zürj. WIED. *pan-* 'anfangen (bes. gewebe, flechtwerk, u. dergl.)'; *panan* 'aufschlag, aufzug, kette (eines gewebes)' | permi Rog. *pan-* 'сНОВАТЬ, ОСНОВАТЬ, НАСНОВАТЬ, МОТАТЬ, ЗАПЛЕТАТЬ ЛАПТИ' | votj. MUNK. *pun-*, Kaz. *pen-* 'flechten, drehen, winden'. A permi nyelvekben \**u* ~ *a* hangzováltás, WICHMANN, Vocalismus, 74.

cserK. *pun-* GEN. | E. *pun-* Trj. | H. *pānaš* 'winden, zwirnen, flechten' RAMST.

mdE. *ponams* | M. *ponan* SUS. Aik. XIV. 33; PAASONEN, Kiel. Lisiä. 26.

finn *puno-* 'contorquere filum (s. funiculum), nere' | észT *punu-* 'flechten'.

lpN. *bodnyat* 1. sz. *bonjam* 'torquere, pervertere, nectere (funiculum)'; Polm. *boď'ńādt*, 3. sz. *boďńā* SUS. Toim. XX. 213; *baďńādt* 1. sz. *banām* 'spinnen' Uo. 237 | Lule *poñe-* 'drehen, winden, spinnen' WIKL. | lpK. Ter. *ponna-* Kild. Not. *ponne-* 'drehen (z. b. ein seil auf dem knie)'.

Vö. MUSz. 559. sz.

47. *homorú* 'concauus, convexus'; *homlít* 'vitem propago', 'vertere, aduolere'; *behomlit* NySz. 'bedecken, begraben'; *homlok* 'stirn' (vö. SZINNYEI, NYH<sup>3</sup>. 90.).

vogÉ. *χāmi* 'hasra' I. 5; igekötő: *χāmi rauti* 'fölfordít' II. 118 | KL. *k'am* 'arczczal, felső részzsel lefelé' VNYj. 113 | K. *k'āmi* id. VNYj. 204 | P. *k'āmüi*, *k'āme* id. VNYj. 241; — vogÉ. *χāmitaxt-* 'egymást elborítja' I. 160 | P. (*k'ām-*) *k'ām-* 'lefelé borítani a szájával' VNYj. 241 | T. *k'āmut-* id. VNYj. 276, 295.

osztjÉD. *χōmdā* | Trj. *k'āmōtrē* | V. Vj. *k'ōmtāχ* | Ni. *χōmtā* | Kaz. *χōmtā* | O. *χōmdā* 'mit dem gesicht zur erde, zum boden'. Alaphang \**ō*, SUS. Toim. XXIII. 116.

zürj. WIED. *kymal-* 'verdecken, beschatten'; *kymyn*, *kymnön* 'mit dem gesicht nach unten, od. zur erde'; *kymös* 'stirn' | permi GEN. *komín* 'umgestürzt'; *komös* 'stirn' | votj. MUNK. Sar. *kim-* 'valamely üreges tárgyát beföldni, beborítani, földéll ellátni';

*kimal-, kemal-* 'beborítani, befedni; fölborítani, ledönteni'; *kimäs*, Kaz. *kemäs* 'homlok'; *kimit*: *k. usni* 'arczra borulni, előre borulni'.

cserK. *kumalám* 'sich bücken'; *kumok* 'arczczal lefelé, fölfordulva' SZIL. | H. *kâmâk* 'um, umgewendet'; *kâmâlas* 'sich vorbeugen'; *kâmâktaš* 'umwenden, umwerfen', RAMST.

md. *komams* 'meg- v. lehajol'; *komada* 'lehajolva, haslag'; *komajtoms*, *komavtoms* 'meghajt, fölfordít'.

finn *kumo* 'fölfordult helyzet' (*kumossa*, *kumoon*); *kumole-*, *meg-*, 'földönteni'; *kumara* v. *kumaro* 'hajtott helyzet'; *kumartaa* 'hajolni' | észt *kumm*, gen. *kummi*, *kummu* 'gewölbe, wölbung'; *kummer*, gen. *kummera* 'convex, concav'; *kummarda-* 'sich beugen'. Különválasztandó a MUSz.-tól idevont észt *kömel* 'hohlmesser', *köver* 'krumm' s rokonai, vö. OJANSUU: Virittäjä, XIII. 26.

lpN. *gomotet* 'invertere'; *gomo*, *gomos* 'inversus, præceps' | S. *koppmu* nur. attr. (öfter *komu*; als præd. wird das adv. *koppmut* gebraucht) 'umgestülpt, umgewendet'; *koppmone-* 'umfallen'; *koppmerte-* 'sich bücken' WIKL. | lpK. Ter. *kommat*, Kild. *kommað* 'umgestürzt'; Ter. *ko'mede-*, Kild. *kome-*, Akk. *komete-* 'umstürzen, streuen, giessen'; *ko'mmerde-* 'sich verbeugen' GENETZ.

Vö. MUSz. 137. sz.

48. **mony** 'ei; männliches glied'.

vogÉ. *mân*, *môn* | K. *mân* | T. *mân* 'herezacskó' NyK. XXV. 276, VNyj. 261.

cserK. *muno* 'hode' GEN. | H. *mânê* 'ei' RAMST.

mdÉ. *mona* 'tök, here'; *m.-ked* 'tökzacskó', NyK. V. 231.

finn *muna* 'ovum' | észt *muna* id.

lpN. *mânne*, gen. *mane*; *monne*, gen. *mone*; *munne*, gen. *munne* 'ei'; Polm. *mañni* gen. *manī* id. SUS. Toim. XX. 71. | L. *monne-* 'ei' WIKL. | lpK. Ter. *ma'nn-*, Kild. *ma'nn*, Not. *mo'nn* id. GEN. | Enare *mane* UL. 287,

Vö. MUSz. 669.

49. **olvadni** 'schmelzen' (intr.); *olvasztani* (tr.) 'schmelzen'.

vogÉ. *tol-*, *tâl-* 'olvadni' | KL. *tâl-* VNyj. 121 | K. *tâj-* VNyj. 224 | P. *talt-* (caus.) | T. *tâl-* VNyj. 291.

osztjÉD. *tât-* | Trj. *āā-* | V. *lōla-* | Vj. *īōla-* | Ni. *tōta'* |

Kaz. *а̇ола*- | O. *lwl* 'schmelzen'. Alaphang; \**ǵ*, SUS. Toim. XXIII. 57, 287. OsztjKond. PAAS. *tat̃* 'ungefrozen, flüssig'.

zürj. WIED. *syl* 'thau, thauwetter'; *syl*- 'thauen, schmelzen' | permi GEN. *sol*- id.

cser. K. E. *šulem* 'schmelzen' SZIL. | H. *šlem* id. RAMST. md. *sola* 'ungefrozen'; *sola* 'aufthauen, schmelzen' ML. 101. finn *sula* 'ungefrozen, flüssig'; *sula*- 'schmelzen, aufthauen' | észt *sula*, *sula*- id.

lpN. *šolggit* 'liquefacere'; *šolgidet* 'liquefieri' | Stens. *šieleketit*, *šielektit* (caus.) HALÁSZ.

Vö. MUSz. 927. sz.; DONNER, Wb. 716. sz.; SETÄLÄ, ÄH. 239; PAASONEN, *S*-laute, 19.

50. toll [tall, tabu, talbi, tallu NySz., MTsz.; *o* > *a* a következő szótag \**ó*-jának hatása alatt, vö. WICHMANN, Nyr. XXXVII. 245; *tulu*, *tulú* Székelyföld, MTsz.] 'feder'.

vogÉ. *tāul*, *tāwəl* | KL. *tāul* VNyj. 102 | K. *tāul* | T. *tūl*, *tōl* 'szárny' NyK. XXV. 276.

osztjÉD. *tōrət* | Trj. *tōrəA* | V. Vj. *tōrəl* | Ni. *tōrət* | K. *tōrəA* | O. *tōrəl* 'feder, flügel.' Alaphang; \**ǵ*, SUS. Toim. XXIII. 111, 287.

zürj. WIED. *tyl*, *bord-t.*, *t.-bord* 'feder, flügel, schwungfeder' | permi GEN. *tol*, *bord-t.* id. | votj. MUNK. *tīli*, Kaz. *teļe* id.

cserK. *tol* 'feder' GEN.

md. *tolga* | Sel. Kažl. *dolga* id. ML. 11.

finn *sulka*, gen. *sulan* (< \**tulka*) 'penna, pluma' | észt *sulg*, gen. *sule* 'feder'.

lpN. *dolggit* 'befjødre'; *dolggai* 'pinnatus' | Lule *tol'kē*, gen. *tol'kē* id. WIKL. | lpK. Ter. *tol'ke* id. GEN.

Vö. MUSz. 234. sz. SETÄLÄ, ÄH. 9.

4. Magyar *á* ~ *o* (= *ā* ~ *o*) = cser. *u*, md. *o*, finn *u*, lp. *o*.

51. há-: *hány* 'quot'; *ha* [*<* \**há*, vö. *haa*, *há* NySz.] 'quando?', *si*?; ho-: *hol* 'ubi', *hova* 'quo', *honnan*, *honnét* 'unde'; *hogy* 'quomodo, ut'.

vogÉ. *χā*, *χānyā* 'ki'?; *χoti* 'minő'?; *χum*, *χumlə* 'hogyan'? VNyj. 14 | KL. *k'ank'ä* 'ki'?, *χot* 'mely'?, *k'um*, *k'umlə* 'hogyan' VNyj. 111 | AL. *k'angwa*, *kwät* id. VNyj. 159 | K. *k'on*, *k'wän*

'ki?', *k'ómlə* 'hogyan' VNyj. 198 | P. *k'án*, *k'wán* 'ki?', *k'um*, *k'umlə* id. | T. *k'án* 'ki?', *k'ot* 'melyik?'; *k'unül*, *k'unäz* 'hogyan'.  
 osztjÉ. *χoj* | Irt. *χοje*, *χοi* 'ki?'; É. *χodj* | Irt. *χota*, *χoda*  
 'hogyan'; Irt. *χot*, *χota* mi? PÁPAY, PATK. ÉD. *χùn* | Ni. *χun* |  
 Kaz. *χə'n* ~ Trj. *k'un'tə* | V. Vj. *k'un'tə* | O. *χun* 'wann' KARJ.  
 SUS. Toim. XXIII. 138, 298.

zürj. WIED. *kod*, *kody* 'welcher'; *kodar* 'welcher'; *kodyr*  
 'wann, wenn', *kor* id.; *kutšöm* 'welcher, was für ein'; *kydž*,  
*kydzy* 'wie'; *kytön*, *kytönö* 'wo' | permi GEN. *kúdik* 'welcher';  
*kudór* 'wann'; *kotón* 'wo', *kotisün* 'woher', *koččo* 'wohin'; *kyž*  
 'wie' | votj. MUNK. *ku* 'als, da, wenn'; 'wann'; *kud*, *kudiz* 'welcher';  
*kitin*, Kaz. *keten* 'wo'; *kitis*, Kaz. *ketis* 'von wo'; *kitči*, Glaz.  
*kitši*, Kaz. *ketši* 'wohin'; *kiži*, Malm. Glaz. *kiži*, *kiži*, Kaz *kiže*. 'wie'.  
 cserK. *kudo* 'welcher'; *kuš*, *kušta* 'wo'; *kušec* 'woher', *kušo*  
 'wohin', GEN. | H. *kəðə* 'wer'; *kəštə* 'wo', *kəšəts* 'woher', *kəškə*  
 'wohin', RAMST.

md. *ko*: *kona* 'mely'; M. *kosa* | E. *koso* 'hol'; M. *kosta* | E.  
*kosto* 'honnét': *kov* 'hova'; *koda* 'hogy, hogyan', NyK. V. 176.

finn *ku-*: *kuka* 'quis', *kussa* 'wo', *kuin-ka* 'wie'; *lumpi* 'uter';  
*koska* 'wann', stb.

lpN. *go* 'quum, quando, si, quod'; *gost* 'ubi, unde'; *gosa*  
 'quo'; *gutte*, gen. *gude* 'qui, quis' | Lule *kuhti* 'quis'; *ko* 'wie,  
 als, wenn'; *ko-* 'interr. und relat. pronominalstamm', WIKL. | lpK.  
*kū*, gen. *kon* 'quis'; Ter. Kild. Not. Akk. *ko'st* 'wo, woher'; Ter.  
*kozi*, Kild. *kōs*, Not. *kōzz*, *kōs* 'wohin' GENETZ.

Vö. MUSz. 129. sz.

E csoport szavainak magánhangzó-megfeleléseit a következő  
 táblázat tünteti fel:

	m.	v.	o.	z.	v.	cs.	md.	f.	lp.
fa	$\bar{a}$	$\acute{a}$		<i>u</i>	<i>u</i>	<i>u</i>		$\bar{u}$	
háj	$\bar{a}$				<i>o</i>	<i>v'o</i>	<i>u</i>	$\bar{u}$	<i>u</i>
más	$\bar{a}$	$\acute{a}, o$		$\ddot{o}$	$\dot{i}$		<i>o</i>	$\bar{u}$	
száj	$\bar{a}$	$u \sim \acute{a}$		<i>u</i>	<i>u</i>	<i>u</i>		$\bar{u}$	$o \sim u$
fan	$\acute{a}$	<i>u</i>	<i>u</i>			$u, \hat{\delta}$	<i>o</i>	<i>u</i>	
had	$\acute{a}$	$\acute{a}$	$? \acute{a}$				<i>o</i>	<i>u</i>	<i>o</i>
halad	$\acute{a}$		<i>o</i>	$\dot{i}$			<i>o</i>	<i>u</i>	$o \sim u$
hall	$\acute{a}$	$\acute{a}$	<i>o</i>	$\dot{i}$	$\dot{i}$	<i>o</i>	<i>u</i>	$\bar{u}$	<i>u</i>
hat	$\acute{a}$	$\acute{a}$	$o \sim u$	<i>va</i>	$ua$	<i>u</i>	<i>o</i>	$\bar{u}$	<i>u</i>
kall	$\acute{a}$	$\acute{a} \sim u$	$\check{o}$					<i>u</i>	<i>o</i>
fon	<i>o</i>	$? u$	<i>o</i>	<i>a</i>	$u, e$	$u, \hat{\delta}$	<i>o</i>	<i>u</i>	<i>o</i>
homorú	<i>o</i>	$\acute{a}$	$\check{o}$	$\dot{i}$	$\dot{i}$	$u, \hat{\delta}$	<i>o</i>	<i>u</i>	<i>o</i>
mony	<i>o</i>	$\acute{a}$				$u, \hat{\delta}$	<i>o</i>	<i>u</i>	<i>o</i>
olvad	<i>o</i>	$\acute{a}$	$\check{o}$	$\dot{i}$	$\dot{i}$	$u, \hat{\delta}$	<i>o</i>	<i>u</i>	<i>o</i>
toll	<i>o</i>	$\acute{a}$	$\check{o}$	$\dot{i}$	$\dot{i}$	$\hat{\delta}$	<i>o</i>	<i>u</i>	<i>o</i>
hány	$\bar{a} \sim o$	$\acute{a} \sim u$	<i>o</i>	$o, u,$ $\dot{i}$	$u, \dot{i}$	$u, \hat{\delta}$	<i>o</i>	<i>u</i>	$o \sim u$

Kétségtelennek tarthatjuk, hogy e csoport a finnugor *u*-sor megfeleléseit foglalja magában.

Legtarkább képet a permi nyelvek vocalismusa mutat; összevetve e táblázatot az előbbiekkal, legfellebb annyit állapíthatunk meg, hogy az *u*-sor leggyakoribb képviselője a permi nyelvekben az *i*-hang. Ugyancsak  $u \sim i$  megfelelést találunk még a következő esetekben is:

f. *uusi*  $\sim$  z. *vil'* | v. *vil, vil'*.

f. *kutoa*  $\sim$  z. *kí-* | v. *kí-, küj-, kuj-, ku-*.

f. *uudin*  $\sim$  z. *von, p. in* | v. *in*.

f. *wida*  $\sim$  z. *už-, p. yj-* | v. *ujani*.

f. *kusi*  $\sim$  z. *kudž, p. kyž* | v. *kíž*.

f. *kuusi* 'fenyő'  $\sim$  p. *kyz id.* | v. *kiz, kez*.

f. *tuuli, tuulla*  $\sim$  z. *töl, p. tyl, tyl-* | v. *töl, tül, WIED. til-*.

f. *tuli*  $\sim$  z. *tyl, tyv* | v. *tíl, tel id.*

?f. *turmio, turmella*  $\sim$  permi GEN. *tjrmi-* 'mürb. muftig werden, sich verliegen'; z. *törmy-* id.

md. *koñams*, cser. *kumem* ~ z. *kuñ-*, p. *kyñ-* | v. *kyñ-* 'húny'.  
 f. *luu* ~ z. *ly* | v. *lj*, *lę* id.  
 f. *lumi* ~ z. *lym* | v. *límí*, *lęmę* id.  
 md. *muškems*, es. *māškam* ~ z. v. *mišk-*.

A lappban *u* valószínűleg az erős, *o* a gyenge fokot képviseli; a mordvinban fordítva *o* az erős, *u* a gyenge fok folytatása volna (így SETÄLÄ, SUS. Aik. XIV<sub>3</sub>. 51).

A finnugor *u*-sor e szerint, ha csak a leggyakoribb megfeleléseket vesszük figyelembe, így alakulna meg: lp. *u* ~ *o*, finn *ū* ~ *u*, md. *o* ~ *u*, cser. *u* (*â*), zürj. *votj. i*, osztj. *o*, vog. *â*, *o*, magy. *á* ~ *o*.

\* \* \*

Visszatérve oda, a honnan kiindultunk, a magyar *a*-hangok finnugor előzményeit a következő összeállítás szemlélteti:

*á*-sor: magy. *á* ~ *á*  
*â*-sor: magy. *á* ~ *a*  
*o*-sor: magy. *á* ~ *o* (> *a*)  
*u*-sor: magy. *á* ~ *o* (> *a*).

Látnivaló, hogy mind a négy sor erős fokát a magyarban a hosszú illabialis *á* képviseli. A gyenge fokon az eredeti kvalitativ különbségek mégis annyiban megmaradtak, hogy a magyar *á*<sup>1</sup> és *á*<sup>2</sup> rövid *a*-val, az *á*<sup>3</sup> és *á*<sup>4</sup> ellenben rövid *o*-val (és ebből fejlődött *a*-val) váltakozik.

Tudom, hogy messze vagyunk még attól, hogy a finnugor nyelvtudományban szabályos magánhangzó-megfelelésekről beszélhessünk, olyan értelemben, mint a román, vagy a germán nyelvek terén. De másrészt lehetetlen a közölt egybeállításokból kitetsző, sokszor szinte meglepő szabályosságot fel nem ismernünk, s ez reményt ad arra, hogy egykor, ha a megbízható nyelvanyag gyarapodik s az egyes nyelvek vocalismusával foglalkozó részletkutatások is szaporodni fognak, a finnugor hangzók történetének bonyolult szövetét is szálaire bonthatjuk.

GOMBOCZ ZOLTÁN.